

פירושו של רבינו 'אור החיים' הקדוש פרשת בהר-בחוקותי

למעוניינים לקבל במייל את פירושו של 'אור החיים' הקדוש,

נא לשלוח בקשות למייל

pnineeh@gmail.com

פרשת בהר

ויקרא פרק-כה

[א] בהר סיני וגו'. צריך לדעת למה הזכיר הר סיני במצוה זו, והגם שרבותינו ז"ל אמרו (תורת כהנים) כי ללמד בא שכל המצוות נאמרו כללותיהן ופרטותיהן בסיני, עדיין יש מקום לשאלתנו למה לא לימד זה אלא במצוה זו בדיוק ולא במצוה ראשונה או אחרונה, ואולי כי לצד שהזכיר מתנת הארץ דכתיב **אשר אני נותן** דקדק לומר בהר סיני, לומר כי מחמת הר סיני פירוש מה שקיבלו בו היא שנגמרה המתנה, שעל מנת תורה נתן ה' את הארץ:

עוד על פי מאמר הגמרא מסכת עבודה זרה (כ'). ופסקו רמב"ם בפרק ג' מהלכות זכיה וזה לשונו אסור לתת לעכו"ם מתנת חנם ע"כ ואם כן ישראל קודם שקבלו התורה דינם כעכו"ם ואחר קבלת תורה יכול ליתן להם, לזה אמר **בהר סיני** שבזה יוכל לומר אשר אני נותן לכם, ובזה נתישב גם כן למה הוצרך לומר אשר אני נותן כי פשיטא כי הוא הנותן ואין אחר לטעות בו, ותמצא שבפרשת קדושים (לעיל י"ט כ"ג) אמר כי תבואו אל הארץ ונטעתם וגו' ולא הוצרך לומר בה סימן, אלא שנתכוון למה שכתבנו, ומעתה יתיישב למה בחר ה' ללמד בנין אב זה לכל התורה בפרשה זו ולא בפרשה אחרת:

[ב] דבר וגו' ואמרת וגו'. טעם הכפל, לצד שיש במצוה זו ענין מניעת עבודת אדמה והפקרת הפירות העולים מהאילנות וצמח האדמה, כנגד מניעת עבודת האדמה והכנת הצלחתו אמר **דבר** לשון קושי, כי הוא דבר שאין רצון אדם חפצה בו לצד היותו מניעת הטוב, וכנגד הפקרת הצומח אמר **ואמרת**, כי הוא דבר שכל אחד ישמח בו שיאמר ידו בכל, גם לצד ההבטחות שצוה בענין (פסוק כ"א) ועשת את התבואה לשלש השנים אמר ואמרת אמירה המסעדת את הלב:

עוד ירצה לצד שמצוה זו של שביתת הארץ יש בה ב' דברים, הא' דבר מלך שלטון שעל עבדיו חיוב לקיים כל דבר, והב' הגם שיהיה דבר זה בין אדם לחבירו יתחייב עשותו כפי הדין, כי הנותן מתנה לחברו ומתנה עמו בשעת המתנה תנאו קיים, וכמו כן האדון ב"ה בשעת המתנה מתנה תנאים כאומרו אשר אני נותן ולא אמר אשר נתתי, אשר על כן אמר כנגד דבר מלך שלטון אמר דבר, וכנגד היות הדבר מתחייב מהמשפט אמר ואמרת פירוש בלא טעם גזירת מלך יקבלו המאמר:

ושבתה הארץ וגו'. צריך לדעת מה היא כוונת הכתוב במאמר זה, אם על שנת השמיטה הרי הוא אומר בסמוך ובשנה השביעית שבת שבתון:

אכן נתכוון ה' לומר סמוך לזכרון הנתינה להם שיור לה' בארץ, והוא אומרו **אני נותן** ולא מתנה חלוטה אלא **ושבתה וגו' לה'**, וחזר ופירש שיעור שבת זה, אם חודש, אם שנה, בכמה שנים, ואמר **שש שנים ובשנה השביעית שבת וגו'**, ומעתה אם לא היה אומר הכתוב **ושבתה וגו'** אלא מה שאמר אחר כך ובשנה השביעית לא הייתי יודע ששייר ה' לעצמו שנה זו אלא שנתן מתנה חלוטה לצמיתות ולא כן הוא:

והצצתי וראיתי כי אלהים חשבה לטובה בסדר מעשה זה, כי אם היה ה' נותן הארץ על תנאי בהבטל התנאי תתבטל המתנה, ובמה שעשה השיור כשישלחו יד בשיור לא מפני זה תתבטל המתנה אלא עליהם לפרוע כל העולה בשיור, והעד הנאמן מה שאמר הכתוב (לקמן כ"ו ל"ד) אז תרצה הארץ את שבתותיה את אשר לא שבתה וגו', ומעתה אין ביטול למתנת הארץ עד עולם:

עוד נראה טעם סמיכות ושביתה לאשר אני נותן, על פי דבריהם שאמרו (ב"מ כ"ג.) הן של תלמיד חכם במקום שבועה, והחכם אשר ממנו תוצאות חכמה הוא ה' אלהים, ולזה כשהוציא מפי עליון אני נותן אמירתו במקום שבועה. או גם כן לצד שמתנת ה' לישראל דין צדקה יש לה ואמירתה כדין נדר (ר"ה ו'), ולזה תכף ומיד תוך כדי דיבור לאומרו אשר אני נותן אמר ושביתה הארץ וגו', וזולת זה מה שאמר אחר כך ובשנה השביעית וגו' אינו תוך כדי דיבור למאמר הנתינה שהרי הפסיק במאמר שש שנים וגו' ושש שנים וגו':

ג) שש שנים וגו'. נתכוון ליתן עשה על הזריעה וגו' ועל הזמירה של שנה שביעית, כי לאו הבא מכלל עשה עשה (פסחים מ"א:), והגם שכתב רמב"ם בהלכות שמיטה (פ"א) כי עשה נשמע מאומרו ושביתה הארץ שבת וגו', אף על פי כן אינו נשמע משם עשה דזריעה ועשה דזמירה, או אולי לחיבו בב' עשין, ועיין בפסוק ואספת:

ושש שנים תזמור. כפל לומר ושש שנים ולא הספיק לומר שש שנים תזרע שדך ותזמור כרמך, יתבאר על דרך אומרם ז"ל בפרק ה' דשביעית וז"ל בנות שוח שביעית שלהם שנייה וכו', וכתבו הטעם משום שאנו הולכים בהם אחר חנטה וכיון שחנטו בשביעית דינם כפירות שביעית ואסורים בשנה שניה לשביעית, הרי שבאילנות אנו הולכים אחר חנטה ובדגן ובירקות אנו הולכים בהם אחר לקיטה כמו שאמרו בפרק קמא דראש השנה (י"ג:), ואשר על כן הבדיל ה' ואמר שש שנים של זרעוני שדה בפני עצמן ושש שנים של הכרם בפני עצמן לצד שאין משפטן שזה אנו הולכים בו אחר לקיטה וזה אנו הולכים בו אחר חניטה:

ואספת וגו'. צריך לדעת למה הוצרך לומר ואספת, ואולי שנתכוון לדייק **ואספת את תבואתה** ולא ספיחיה העולים בשביעית, והכוונה בזה ליתן עשה על אסיפת ספיחים כי לאו הבא מכלל עשה עשה, או ירצה להבטיח שהגם שזרעו הארץ שש שנים וכפי טבע הארץ כשזרעה שנה אחר שנה לא תתן כחה, וכמאמרם ז"ל (ב"ב כ"ט). זורע שנה אחת ומובירה שנה אחת וכו', שבזה תתן כחה אבל שנה על שנה ובפרט שש שנים ודאי שתכחש הארץ, ויאמר האומר הנה טוב מאד שתשבות הארץ באופן אחד בסדר שתתן כחה בשנת הזריעה, ואין לדבר זה גבול שתהיה שנה השביעית בדיוק שנת שבתון, לזה אמר **שש שנים** ואף על פי כן **ואספת את תבואתה** בגדר הראוי לה בלא הכחשה משנה לשנה, ואין צורך להוביר אותה בשנה משני השש כי יצו ה' את הברכה בארץ הקדושה, ואולי כי לזה גם כן נתכוון באמרו **דבר ואמרת**, דבר כפשטה, ואמרת כי אדרבה מתנה טובה אני נותן להם שיזרעו השדה וכו' שש שנים זה אחר זה ולא תכחש הארץ מתת כחה בשוה מבלי שיצטרכו להוביר זולת שנה השביעית למצות מלך:

עוד יתבאר על דרך מה שאמרו בסנהדרין דף כ"ו וז"ל מכריז ר' ינאי פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא, וכתבו התוספות ואם תאמר משום ארנונא התירו לחרוש בשביעית דאורייתא וי"ל וכו' אי נמי י"ל דפיקוח נפש הוא ששואל ממנו ואין לו וכו' ע"כ, והוא מאמר הכתוב **שש שנים וגו' ואספת וגו'** פירוש אימתי אין אני מתיר לך אלא שש ולא שבע ואספת כשאתה זורע לאסוף לעצמך אבל לארנונא לתת למושל זרעו אפילו בשביעית כדברי ר' ינאי:

ו) והיתה שבת וגו'. פירוש שלא תאמר שיהיה משפטו כשאר שולחן הגבוה שהכהנים זוכים בו אלא לכם לכולכם יחד כהנים לויים ישראלים וכו', וחזר ופרט לך וגו', ואם תאמר אם כן למה נאמר לכם שלא היה לו לומד אלא הארץ לאכלה לך וגו', ונראה כי חש לומר בדרך זה שהייתי אומר הקודם בפסוק קודם באכילה, כדרך שאמרו (ספרי) ענין ועניי עירך וגו' ממה שאמר הכתוב (רבדים ט"ו ז') כי יהיה בך אביון וגו', לזה קדם הכתוב וכלל כולם יחד ואמר לכם שאין גדר לאחד יותר מחבירו בפירות שביעית:

יד) וכי תמכרו וגו'. בתורת כהנים אמרו וז"ל מנין שאין אונאה לקרקעות תלמוד לומר או קנה מיד אל תונו המטלטלין יש להם אונאה ואין אונאה לקרקעות ע"כ, ובגמרא (ב"מ נ"ו.) הקשו מפסוק את כל ארצו מידו והעלו כל ידו ידו ממש ושאי התם דליכא למימר הכי ע"כ, קשה ונלמוד משם שכשיאמר ידו אין ידו ממש וי"ל שתיבת ידו משמעותו הוא ידו ממש אלא שגם יכול להיות נשמע גם כן רשותו אבל משמעות ידו הוא יותר קרוב בנשמע, ולזה כשיאמר הכתוב ידו הגם שב' הפירושים צודקים בה אין אני דן בה אלא הדרגה היותר קרובה שהוא ידו, ואם אין כוונת הכתוב לומר ידו ממש עליו שלא לומר תיבה שנוכל לפרש בה הבנה זרה, מה שאין כן במקום שאין לפרש בה אלא פירוש אחד לא יחוש הכתוב לדבר בלשון שיכול לישמע בו הענין. ונשאר לנו לחקור זאת לדבריהם ז"ל שדרשו שאזהרת אל תונו אינה אלא במטלטלין והלא עיקר הכתוב במכר קרקעות נאמר:

ונראה כי הגם שרבותינו ז"ל דרשו כן הוא על פי ההלכות שהיה בידם מסיני סמכום בכתובים ועל כל פנים יתיישב הכתוב לפי פשוטו על זה הדרך כי לצד שצוה ה' על הארץ שלא תמכר לצמיתות צוה שלא יאנה המוכר ללוקח שאינו בקי במשפטי התורה כי הארץ תהיה לו ולזרעו עד עולם, ואחר כך יבוא בטענת דבר מלך להחזירה לו, ודבר זה כיוצא באונאה זו יוצדק גם בקרקעות המוכר קרקע על מנת שאין עליה מערערים ויצאו עליה מערערים שהוא ביטול מקח, וכאן אין לך מערערים כהוא עצמו שחוזר לערער על שדהו להחזירו בטענת זכות התורה, לזה צוה ה' ואמר במספר שנים וגו' ימכר לך,

אלא במה שאמר הכתוב אל תונו סתם שכלל כל מין אונאה זה אינו אלא במטלטלין כמו שדקדק לומר קנו מיד כדברי רבותינו ז"ל:

טו) במספר וגו' אחר היובל. צריך לדעת א' למה אמר אחר היובל ולא אמר עד היובל כי שנים הנקנים הם מזמן הקנייה עד היובל לא מה שעברו משנת היובל עד זמן הקנייה, ב' למה שינה הכתוב לשונו כשהזכיר מספר שנים אמר תקנה ותלה הדבר בלוקח וכשהזכיר מספר תבואות אמר ימכר לך יחס הדבר למוכר, ובמסכת ערכין פרק המוכר (כ"ט:) תנן המוכר שדהו בשעת היובל אינו מותר לגאול פחות מב' שנים שנאמר במספר שני תבואות, היתה שנת שדפון או שביעית אינה עולה מן המנין, ר"א אומר מכרה לו בראש השנה מלאה פירות הרי זה אוכל ג' תבואות ע"כ, ובגמרא אינו גואל לא קתני אלא אינו מותר אלמא קסבר איסורא נמי איכא, ולא מבעיא מוכר דקאי בעשה דכתיב ימכר לך אלא אפילו לוקח נמי קאי בעשה דכתיב תקנה ע"כ, עוד תניא שם ז"ל אכלה שנה אחת לפני היובל משלימין לו שנה אחרת אחר היובל ע"כ, נמצינו אומרים ד' הלכות הא' מצוה לשניהם שלא יהיה המכר פחות מגבול האמור בכתוב, ב' שאם היו ג' תבואות בב' שנים הם ללוקח, הג' אם לא היו תבואות בב' שנים כגון שנת שדפון וכו' אינה עולה לו מן המנין, הד' אם אירע יובל בתוך הב' שנים אינה יוצאה עד שישלימו ב' שנים, ופסק הרמב"ם לד' הלכות אלו בפרק י"א מהלכות שמיטה ויובל:

ועל פי זה יתיישבו הדקדוקים על נכון אומרו **במספר שנים אחר היובל** פירוש מספר השנים שאומר הכתוב יתחייבו להיות הגם שישלמו אחר היובל כי אין היובל מפקיעם, ושינה הכתוב לשונו לומר פעם אחד תקנה ופעם אחד ימכר להטיל מצוה על הלוקח ועל המוכר שלא יהיה המכר פחות מהאמור, והזכיר השנים והתבואות לתת זכות השנים וזכות התבואות, ואמר **מספר תבואות** ולא אמר מספר תבואה לאם היו שנים שאין בהם תבואה או מחמת שדפון או שנת שמיטה ויובל אינם עולים לו מהמנין, ויש לדעת טעם נכון בדבר זה למה יאסור ה' ללוקח לבל יחזיר השדה פחות מב' שנים וכו' וכי אסור לו לאדם לתת או למחול ממונו או להפקירו ויהיה זה כאחד מהם, ואולי לצד כי רצונו יתברך הוא לבל ימכור אדם שדהו, וכמו שדרשו ז"ל (תודת כהנים בפסוק כ"ה) כי ימוך אחיך וגו' שאין אדם רשאי למכור שדהו ולהניח המעות וכו', לזה יכוון ה' בצו ללוקח לבל ישיב הקנין למוכר כדי שבאמצעות הדבר יעמוד בין עיניו החלט החזרה תוך ב' שנים ולפעמים ימנע מחמת זה ולא ימכור:

עוד נראה על פי מה שכתב רמב"ם שם בפרק י"א ז"ל המוכר שדהו לששים שנה אינה יוצאה ביובל שאינו חוזר ביובל אלא דבר הנמכר סתם או לצמיתות ע"כ, והכסף משנה לא רשם מנין הוציא הרב דין זה, ואולי כי דין זה הוא מה שרשם ה' במאמר זה על זה הדרך **במספר שנים אחר היובל** פירוש כשהוא מוכר במספר השנים למ' או ס' שנה ומעלה, ימכור פירוש יכול למכור וימשיך המכר גם אחר היובל ואין היובל מפסיק להוציאה מידו כיון שמכר למספר שנים, ומה שגמר אומר **במספר שני תבואות** וגו' פירוש נותן טעם לדבר למה מכר לשנים ימשיך אחר היובל, ואמר במספר שני תבואות ימכר לך מכר זה, פירוש כיון שמוכר לשנים הרי זה אינו מוכר אלא שני תבואות לא גוף הקרקע, שעל מכירתו הוא שמקפיד הכתוב:

יז) ולא תונו וגו'. רבותינו ז"ל דרשו (ב"מ נ"ח:) שהכתוב מדבר באונאת דברים, ולפי פשט הכתוב ירצה כי הגם שאמר למעלה אל תונו ודקדק לומר מיד להודיע כי באונאת מטלטלים הכתוב מדבר ולא באונאת קרקע, חש הכתוב שיטעה הטועה כי בקרקעות מותר לאונות, לזה אמר לא תונו וגו', ואמר **ויראת מאלהיך** פירוש הגם שאין דין אונאה בהם, הוא דוקא לענין משפט יושבי תבל, אבל לעולם איסור אונאה יש בדבר, וטעם שאמרתי שאין בו אונאה הוא מטעם שהנחתי משפט זה לדון אותו אני, והוא אומרו **כי אני ה' אלהיכם** פירוש שופט אתכם בדבר הזה לא לצד שמותר לאונות בקרקע, והרבה דינים מצינו בתורה שה' סלק משפטם לבית דין של מעלה, ועיין מה שכתבתי בפרשת משפטים (כ"א י"ב) ומה לפנינו יש טעם בדבר לצד שימצא אדם מוכר שוה מאה בחמשים או להפך אין בית דין יכול לעמוד על הדבר לדעת הקנין שהוא לצד הרצון ואת שהוא לצד האונאה וסלק ה' דינו לבוחן לבות ויודע מחשבות אדם ותחבולותיו:

וכבר כתבתי למעלה כי מקח טעות ישנו אפילו בקרקעות, וכן כתב הרמב"ם בפרק ט"ו מהלכות מכירה וכן המוכר לחבירו קרקע וכו' ונמצא במקח מום שלא ידע בו הלוקח מחזירו אפילו לאחר כמה שנים ע"כ, ופירושו זה כללו חז"ל במאמרם שאמרו אל תונו באונאת דברים שבזה נכלל כל מין אונאה כי גם המאנה חברו לרמותו בדברי שקר הוא מאנהו והרי הוא בכלל אונאת דברים:

יט) ונתנה הארץ פריה. פירוש פרי הקצוב בכחה לעשות, שהגם שנראה פרי הארץ לא נשער כי זה הוא כח הארץ ולא יותר, שהלא תמצא (כתובות ק"ב.) שגער החכם בארץ ועצרה כחה ולא נתנה פירותיה אחר כך כסדר הראשון, והרואה פירותיה אחר גערותו לא קודם יחשוב כי הוא זה כחה:

ואכלתם לשובע. אולי כי לצד שאמר ונתנה הארץ פריה שהוא בגבול האחרון בשומן הפירות, וטעם הפירות, לצד זה אין אדם יכול לאכול מהם כדי שביעה, וזה הוא מדברים הנרגשים כפי הטבע, לזה הבטיחם ה' כי יהיו הפירות באופן שיאכלו מהם לשובע:

וישבתם לבטח וגו'. והגם שכבר אמר בפסוק שלפני זה וישבתם על הארץ לבטח חזר לומר כן, להבטיח שלא יסובב הפלגת שבח הפירות לבא עליהם שודד, ולזה דקדק לומר בפסוק ראשון וישבתם על הארץ לומר שהבטחה זו היא על חימוד הארץ, והבטחה שניה על חימוד פירותיה, ובזה נמצאו בטוחים על הארץ ועל פירותיה:

כ) וכי תאמרו וגו'. פשט הכתוב הוא על זה הדרך וכי תאמרו מה נאכל, ולצד שיש במשמעות מאמר זה ב' דרכים, הא' הוא טעם שלילות הרצון בדבר זה שלא יזרעו וכו' שאם כן מה נאכל ובהכרח לזרוע לחיותנו על האדמה, ודרך ב' הוא שאלה על הנסבב מקיום מצוה זו מה נאכל כיון שלא נזרע, לזה בא הכתוב ופירש הכוונה במאמר מה נאכל במה שגמר אומר **הן לא נזרע וגו'** פירוש לא שאנו אומרים מה נאכל לתת טעם לשלילות קיום מצוה זו אלא הן אנו מקבלים לא נזרע וגו' אלא כבן שאומר לפני אביו מה נאכל אז וצויתי וגו', אבל אם תהיה כוונתם במאמר מה נאכל לדרך הראשון אז לא יצו ה' אתם את הברכה:

כא) וצויתי את ברכתי וגו'. ברכה זו אינה בצומח שכבר הבטיח ונתנה הארץ פריה שהוא גבול שגבול ה' בכחה, אלא שמבטיח ברכת התבואה ככד קמח הצרפית (מלכים א' י"ז) וכשמן אשת עובדיה (מ"ב ד'), והוא שדקדק לומר **ועשת את התבואה** פירוש הברכה שיצו ה' תעשה ריבוי בתבואה כדי שתספיק לג' שנים הגם שהארץ תוציא צמחה כמדי שנה בשנה, צא ולמד מקב חטים שבעליה (תענית כ"ד), ועיין מה שפירשתי בפסוק וכי יש לי כל (בראשית ל"ג י"א):

שלש השנים. פשט הכתוב הוא לשנה עצמה שהיא ששית ושנת שביעית ושנה שמינית, על זה הדרך מחודש סיון של שנה ו' עד חודש סיון של ז' ושל ח' הרי ב' שנים ומחודש סיון של ח' עד סיון של תשיעית הרי ג' שנים, והוא מאמר הכתוב **עד השנה התשיעית** ולא עד תחלתה של ט' אלא עד בא תבואתה הרי ג' שנים מיום ליום, והוצרך הכתוב לפרש לבל תחשוב שמקצת שנה חשוב שנה:

כב) וזרעתם את השנה וגו'. הוצרך לומר כן, מצד שאמר ועשת את התבואה לג' שנים חש שיאמר האומר אם שנה שמינית בת זריעה היא למה יעשה נס כדי שתהיה תבואת שנה ו' עושה לשמינית, לזה גמר אומר וזרעתם את השנה השמינית, ונתן טעם לברכת תבואת שנה ו' צורכי שנה שמינית שהוא מטעם ואכלתם מן התבואה ישן כדי שתאכלו שנה שמינית תבואה ישן ולא חדש כי הישן משובח לבריות יותר מן החדש (ב"ב צ"א:) כידוע, וכרחם אב על בנים ירחם ה' על עמו:

כג) כי ימוך אחיך וגו'. פרשה זו תרמוז ענין גדול והערה ליושבי תבל, כי ימוך על דרך אומרו (קהלת י' י"ח) בעצלתים ימך המקרה, ואמרו ז"ל (תענית ז'): עשיתם לאותו שנאמר בו (תהלים ק"ד) המקרה במים עליותיו מך, כי כשהתחננו מטיין מדרך הטוב מסתלקים ההשפעות ומתמסכן עמוד הקדושה, כי העיקר תלוי בהתחננו, ואמר **ומכר מאחוזתו** ירצה על המשכן משכן העדות אשר הוא אחוזתו ית' שבו השרה שכינתו ובעונותינו נמכר הבית ביד האומות, וכמאמרם ז"ל (מדרש תהלים ע"ט) בפירוש פסוק מזמור לאסף באו גוים וגו', והודיע הכתוב כי גאולתו היא ביד הצדיק אשר יהיה קרוב לה' על דרך אומרו (לעיל י' ג') בקרובי אקדש הוא יגאל ממכר אחיו, כי האדון ב"ה יקרא לצדיקים אח כביכול דכתיב (תהלים קכ"ב) למען אחי ורעי, והגאולה תהיה בהעיר לבות בני אדם ויאמר להם הטוב לכם כי תשבו חוץ גולים מעל שלחן אביכם ומה יערב לכם החיים בעולם זולת החברה העליונה אשר הייתם סמוכים סביב לשלחן אביכם הוא אלהי עולם ב"ה לעד, וימאס בעיניו תאוות הנדמים ויעירם בחשק הרוחני גם נרגש לבעל נפש כל חי עד אשר יטיבו מעשיהם, ובזה יגאל ה' ממכרו, ועל זה עתידין ליתן את הדין כל אדוני הארץ גדולי ישראל ומהם יבקש ה' עלבון הבית העלוב:

כד) ואומר ואיש כי לא יהיה לו גואל. על דרך אומרם ז"ל (סנהדרין צ"ג.) אין איש אלא הקדוש ברוך הוא דכתיב (שמות ט"ו ג') ה' איש מלחמה, כשלא יהיה לו גואל כי אין איש שם על לב אין מנהל ואין מחזיק ביד אומה ישראלית להשיבה אל אביה, אל תאמר כי ח"ו אבדה תקוה, אלא והשיגה ידו ומצא

כדי גאולתו, אמרו ז"ל (סנהדרין צ"ח) כי היסורין והגלות הם תקון האומה להכשירה, והוא מה שרמז **והשיגה ידו** על דרך אומרו (דברים ב' ט"ו) יד ה' היתה בם שהיא מדת הגבורה החובטת באומה בגלות המר, ובאמצעות זה ישיג למצוא כדי גאולת הבית:

לכז ואומרו **וחשב וגו'**. הנה לצד שהמכר הוא בעונותינו כאומרו (ישעי' נ' א') הן בעונותיכם נמכרתם והעון הוא חוב על האדם, בשעת קריעת השטר צריך לעשות חשבון החוב שעליו ולפרוע הנשאר, והוא אומרו **וחשב את שני ממכרו** השנים שנשאר הבית מכור ויתנכה לפי שיעור השנים מעונות ישראל, והעודף ישיב על דרך אומרם ז"ל (יומא פ"ו:) במשפטי התשובה ותיקוניה תשובת המשקל אם אדם נהנה מהעון יסגף עמו כשיעור מה שנהנה מהחטא ובזה יפרע חובו, וכמו כן יעשה אדון העולם כשיתקרב זמן הגאולה, והוא מאמרם ז"ל (סנהדרין צ"ח) שיהיו חבלי משיח, ובזה **ושב לאחוזתו** פירוש חוזר אל הקדוש ברוך הוא, גם על ישראל על דרך אומרו (דברים ל"ג) ושב ה' את שבותרך ואמרו ז"ל (מגילה כ"ט.) ישיב לא נאמר אלא ושב וגו':

לכח ואומרו **ואם לא מצאה ידו די השיב**. פירוש אם יראה האדון כי אין כח בעם לסבול חבליים עוד ורבו חובותיהם למעלה ראש ואפם בהם כח הסבל, **והיה ממכרו עד שנת היובל** שהוא זמן המוגבל לגאולה בעתה, ואז **ויצא ביובל ושב לאחוזתו** כי קץ הגלות ישנו אפילו יהיו ישראל רשעים גמורים ח"ו:

לכט ואיש כי ימכור. אחר שאמר ענין מכר הבית חזר הכתוב לתת טעם לדבר איך יהיה הדבר הזה שימכור ה' אחוזתו בית הבחירה, והוא אומרו ואיש זה הקדוש ברוך הוא, כי **ימכור בית מושב** פירוש בית שבו מושב אלהים זה בית המקדש, עיר חומה זו ירושלים דכתיב (תהלים קכ"ה) ירושלים הרים סביב לה, אמר הטעם הוא **והיתה גאולתו** שבאמצעות זה אדרכה נגאל, על דרך אומרם ז"ל (מדרש תהלים ע"ט) בפסוק מזמור לאסף וגו' שהשליך ה' חמתו על עצים ואבנים שזולת זה לא היה נשאר מישראל שריד ופליט ואם אין ישראל אין בית המקדש ולא ירושלים, לזה והיתה גאולתו של עם וגאולת הבית כי יש תקוה ושבנו בנים לגבולם:

לה וכי ימוך אחיך וגו'. פרשה זו תעיר האדם על רוח ה' אחינו אשר שכן בתוכנו, ואמר כי ימוך אחיך שהוא רוח החיים אשר נטע בתוכנו לחיותנו, אם ראה האדם כי לא האיר בתורה ולא במצות כי אין עני כי אם מן התורה והמצות, **ומטה ידו** והחשיך אורו והודו, **עמך** פירוש לצד היותו עמך הוא שנתמוטט שזולתך היה אורו מאיר מסוף העולם ועד סופו, ותמצא שיבקש ה' להחזיר לו הרוח כאשר נתנה כאומרו (קהלת י"ב ז') והרוח תשוב וגו' ואמרו ז"ל (שבת קנ"ב:) תנה לו כמן שנתנה לך, ויצו ה' **והחזקת בו** פירוש שיתחזק לשוב בתשובה להשיבו למכוננו, כי אין לך דבר המעמיד לרוח החיוני במקום גבוה כתשובה:

ואמר גר ותושב. דע כי אמרו יודעי נסתרות לה' (קב הישר פל"ב) כי יש בחינת נפשות שה' מביאם באדם בסוד העיבור לסיבות ידועות, יש שבאים להתגורר עם האדם בעשותו איזה מצוה כדי להשתתף במעשה וזוכה בזה, ויש שבאה ומתישבת לסיבות מופלאות אשר הפליא ה' בתיקון הנפשות, וכנגד שניהם אמר **גר ותושב וחי עמך** כנגד ב' הנפשות הבאים שלא מדעתו כשהוא מתחזק לשוב בתשובה, ויזהר עוד שלא יחשיך אור רוחו והגרים אתו, והוא אומרו **אל תקח מאתו** מת שיש בו ובמה בנשך ובמרבית כאשר אבאר בסמוך, **ויראת מאלהיך** פירוש כי מאורו חלק הנפשות הטהורות השיב לו פקדונו, ומבקש עוד **וחי אחיך עמך** שיחזיר הנפש בתוספות חיות באמצעות עבודת הקודש אשר ציוהו ה', והגם שאמרו תנה לו כמו שנתנה לך, זה צד ההסתפקות, או לפי מה שפירשתי בספרי חפץ ה' (שבת קנ"ב) כי כשיתנה לה' כמו שנתנה לו בזה היא מתעלית ומוסיפה חיים ואור עליון ועיין שם:

לז ואמר **את כספך וגו'**. כאן פירש מה הוא הנשך והתרבית אשר מחשיכים אורו, **את כספך** הם הדברים שהאדם כוסף בעולם הזה לדברים הנדמים, **לא תתן לו בנשך** כי כשאדם משלים תאות נפשו הבהמית ומטעים רוחו מכסופיו הוא נשוך בזה ומטיל בו ארס החטא, ואמר **ובמרבית לא תתן אכלך** פירוש אפילו אכלך שהוא דבר שהורשית לאכול לא תרבה בו, כי כשאדם הולך אחר גרונו ויטה גבול התאוה שבו למותרות בזה יחשיך אור הנפש כי כשזה קם זה נופל כשמתרבה תאבון המורגש מתמעט תאבון הרוחני, והוא מאמר הכתוב (משלי י"ג כ"ה) צדיק אוכל לשובע נפשו, לא להנאת ההרגש, ואומרו **אני ה'** וגו' פירוש והגם שאני אומר לכם להוציא אתכם מארץ מצרים לתת לכם את ארץ כנען לא לאכול מטובה ולשובע מפריה הוא התכלית אלא להיות לכם לאלהים הוא עיקר הארץ, ואמרו ז"ל בתורת כהנים ז"ל כל היושב בארץ ישראל מקבל עליו עול מלכות שמים:

לט **וכי ימוך אחיך וגו'.** פרשה זו תרמוז למה שאמרו ז"ל בספר הזוהר (תיקונים י') כי ה' צוה לשר אדום שהוא ס"מ שלא יתנהג באכזריות עם ישראל, והוא אומרו **כי ימוך אחיך** על דרך אומרו (מלאכי א') הלא אח עשו ליעקב, עמך פירוש נמיכותו ועניותו הוא לצד היותו עמך שנתלוה לדרכיך הרעים, **ונמכר לך** על דרך (ישעי' נ"ב ג') חנם נמכרתם ודרשו בספר הזוהר (ח"ב קכ"ח.) כי בחינת ס"מ תקרא חנם, שגלות החל הזה הוא לאדום זכור ה' לבני אדום, ויצו ה' **לא תעבוד בו עבודת עבד** על דרך אומרו (ירמ' ב' י"ד) העבד ישראל וגו', אלא **כשכיר כתושב יהיה וגו'**, לצד שיש בישראל ב' בחינות, המון העם ויושבי בשבת תחכמוני (ש"ב כ"ג), ותמצא שהגם שישראל מעלין מסים וארנוניות אין לומדי התורה בכלל דכתיב (דברים ל"ג ג') והם תוכו לרגליך ואמרו ז"ל (ב"ב ח'). וכו', וכתיב (עזרא ז') מנדה בלו והלך לא שליט וגו', כנגד ההמון עם אמר כשכיר שהם מכורים בעד עונותיהם, וכנגד הצדיקים אמר כתושב שאינם אלא יושבים בין האומות בגלות אבל אין עליהם משא מלך:

ואמרו עד שנת היובל הוא גבול הגאולה כידוע יעבוד עמך, ומודיע ה' כי סוף סוף יצא מעמו דכתיב **ויצא מעמך, הוא ובניו** פירוש הניצוצים המתבררים באמצעות היותם עמו והוא סוד הגלות, שאם לא כן למה לא ייסרם ה' בשבט מוסר שם בארצם ובנחלתם אלא אחד מהטעמים הוא כדי שיבררו הניצוצות של הקדושה מבין הארצות כי כל מקום ומקום שימצאון שם ישראל באמצעות היסורין והתורה והמצוות הניצוצות מתבררים מעצמם, והוא סוד אומרו (קהלת ח') עת אשר שלטה האדם באדם לרע לו. ואם תאמר אם כן אם לא היו ישראל חוטאים וגולים מי היה מברר המתבררים עתה בתפוצת ישראל, דע כי אם לא היו ישראל חוטאים היה להם כח לברר ניצוצות הקדושות במקום שהם מכל המקומות אשר באו שם, מה שאין כן אחר חטאם דחלש כחם ולואי שתשיג ידם במקום עצמו אשר שם הניצוצות, ואמר **ושב אל משפחתו** כי בבא הגואל יטע ה' בתוכו אורו יתברך אשר שם הוא משפחת עם בני ישראל, גם יקומו שוכני עפר וישבו כל אחד אל אחוזת אבותיו הוא אור עולם בית המקדש כוננו ידיו יתברך לא תרדה בו בפרך ויראת מאלהיך, ומצד דבר זה יתחייב מיתה ס"מ לעתיד לבא כמאמרם ז"ל (סוכה נ"ב.) שהרי הוא מותרה ועבר מצות ה':

נה **כי לי בני ישראל עבדים וגו'.** צל"ד למה כפל לומר עבדים עבדי הם, ונראה כי יכוין לומר על זה הדרך כי לי בני ישראל עבדים מעיקרם קדושים מבטן ומהריון בשורש נפשותם הגם שלא היה מוצאים ממצרים, וכל זה למה שממנו ואילו, אבל מה שמהם לחייבם להחזיק את עצמן לעבדים עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים שהוא טעם מוכרת להם ומחייב להתייחס להם שם עבדות:

אני ה' אלהיכם. טעם שהתחיל הכתוב לדבר דרך נסתר כי לי וגו' עבדי הם וגמר אומר לנוכח אני ה' אלהיכם, אולי כי לצד שמצוה לקונה עבד עברי שישלחנו בשנת היובל, לזה נתן לו הטעם לצד שהוא עבד ה' כאומרו עבדי הם, ולצד שיאמר הקונה כי טעם זה יוצדק לגבי העבד שלא יפקיע עבודתו וימכור עצמו לצמיתות אבל הקונה אין עליו חיוב, ומה גם אם הוא מוכר עצמו לגר תושב או לעקר הוא העובר על מצות ה', לזה גמר אומר **אני ה' אלהיכם** מדבר עם הקונה שעמו התחיל לדבר בתחלת הפרשה כי תקנה ועם אותם שצוה אותם לנוכח לא ירדנו בפרך לעיניך, כי דבר מלך שלטון עליהם לקיים כל הכתוב:

ויקרא פרק-כו

ב **את שבתותי תשמורו וגו'.** צריך לדעת למה חזר הכתוב וצוה כאן על השבת, ונראה שנתכוין להסמיק מצות שבת למצוה שלפניה דכתיב לא תעשו לכם אילים וגו' לומר כשם שע"ז שקולה ככל התורה גם מצות שבת שקולה ככל התורה כולה, גם עוד יכוין לומר על השמיטות שהם נקראים שבתות דכתיב (לעיל כ"ה ב') שבת לה' שמזהיר עליהם לשומרם, וסמך לאזהרה זו אומרו **ומקדשי תיראו** על דרך אומרם ז"ל (אבות פ"ה) לא נחרב הבית אלא בשביל שלא שמרו מצות שביעית, וכן אמר הכתוב (לקמן כ"ו ל"ד) אז תרצה הארץ את שבתותיה, והוא עצמו אומרו **את שבתותי תשמור ומקדשי תיראו** שלא תסבבו להחריבו כשלא תקיימו מצות השבתות, ויש לך לדעת כי הגם שה' משליך חמתו על ביתו ונחלתו לחללה לכפרת עון כאומרם ז"ל (מדרש תהלים ע"ט) בפסוק מזמור לאסף עם כל זה על הכל יביא ה' במשפט כל המסבב בחטאו את הדבר הרע הזה ביום המשפט הנורא כשיעמוד בעל הבית המקודש ויתבע האיש המגרש, ומה גם למה שאמר הנביא (הושע י"א) לא אבא בעיר ודרשו ז"ל (זוהר ח"א א'): נשבע הקדוש ברוך הוא כו' אנה יוליק את חרפתו ומה מענה בלשונו ומה גמול יעריכו, והוא מה שרמז הכתוב כאן באומרו ומקדשי תיראו כי עונשו גדול, וישער מזה עונש השמיטה, לשומרה:

פרשת בחקתי

ג) אם בחקתי תלכו וגו'. בתורת כהנים אמרו ז"ל יכול אלו המצות כשהוא אומר ואת מצותי וגו' הרי המצות אמורות מה אני מקיים אם בחקתי להיות עמלים בתורה ע"כ, וטעם שקרא הכתוב עמל התורה חוקה, לצד שיש בה מצוה אפילו ללמוד דברים שלמדם פעמים וגו' והם נטועים אצלו, כי חפץ ה' בעסק התורה חוקה חקק ותמצא שאמרו ז"ל (קהלת רבה פ"ג) כי לטעם שילמוד האדם תורה בחשק תמיד גזרה חכמתו יתברך שיהיה האדם לומד ושוכח, וטעם אומרו **חקתי** לשון רבים, ירמוז לב' תורות תורה שבכתב ותורה שבעל פה, ומסורת התיבה לשון יחיד שאין וא"ו בין קו"ף לתי"ו, לומר כי תורה שבעל פה היא כלולה בתורה שבכתב ושם בנינה. עוד רמז באומרו **חקתי** לשון רבים על דרך אומרו (יהושע א' ח') והגית בו יומם ולילה, שצריך לקבוע עתים בתורה ביום ובלילה, והמסורת לשון יחיד כי ב' העתים הם ביום אחד:

עוד ירצה כי צריך האדם בקיום מצות התורה ב' דברים, הא' ללמוד לעצמו, והב' ללמד לאחרים דכתיב (דברים י"א) ולמדתם אותם את בניכם ושננתם וגו', לזה אמר **חקתי** לשון רבים ללמוד וללמד, לשמור ולעשות כאומרו ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם:

וטעם אומרו לשון הליכה לומר שצריך לעסוק בתורה אפילו בהליכתו על דרך אומרו (דברים ו') ובלכתך בדרך באהבתה ישגה תמיד וגו':

ב) עוד ירצה על דרך מה שאמרו ז"ל (ויק"ר פל"ה) בפסוק חשבתי דרכי וגו' שהיה דוד חושב לעשות ענינים ורגליו מוליכים אותו מעצמם אל בית המדרש לרוב החפץ והרצון והרגילות בדבר, והוא אומר **אם בחקתי תלכו** פירוש הליכתכם מעצמה תהיה אחריה כמאמר דוד לרוב החשק והרגילות:

ג) עוד ירצה על פי מאמרם ז"ל (זוהר ח"ג ר"ב). כי התורה יש בה ד' דרכים והם פשט רמז דרוש סוד ומאלו נפרדו ע' פנים וכל אופן לכמה אורחין ושבילין ונתיבות, והוא מה שאמר **חקתי** לשון רבים, **תלכו** פירוש בכל אורחין ושבילין ילך בהם בפירוש הכתובים ולא יאמר שאין בתורה אלא פשט המובן לכל:

ד) עוד ירצה באומרו **תלכו** על דרך אומרו (משלי ג') בכל דרכיך דעהו וגו', וכתב רמב"ם בפרק ג' מהלכות יסודי התורה (הלכות דעות) וז"ל ישים אל לבו כדי שיהיה גופו שלם וחזק כדי שתהיה וכו' לדעת את ה', שאי אפשר שיבין ויסתכל בחכמות וכו', נמצא המהלך בדרך זה כל ימיו עובד ה' ע"כ, והוא מאמר הכתוב כאן **אם בחקתי תלכו** בשביל עסק התורה תלכו בכל דרככם באכילה וכו' במשתה בדיבור וכו' בכל מעשה המסובב מהטבעיות:

ה) עוד יתבאר על דרך אומרם ז"ל (סנהדרין ל"ד) שהרשות נתונה ללומדי תורה לפרש בה ולדרוש בכמה אורחין ושבילין ותלמיד ותיק יחדש בדרשת הכתובים כאשר יוכל הכתוב שאת ככל אשר תשיג ידו בתורתו, ויצו ה' כאן באומרו **אם בחקתי** שהיא התורה **תלכו** בפרדסה תנאי הוא הדבר ואת מצותי וגו', פירוש שלא יהיה מגלה פנים בתורה שלא כהלכה, שלא לטהר את הטמא ועשיתם אותם שלא לטמא את הטהור, והוא מאמרם ז"ל (אבות פ"ג) המגלה פנים בתורה שלא כהלכה אין לו חלק לעולם הבא:

ו) עוד יתבאר על דרך אומרם (אבות פ"ב) ולא עם הארץ חסיד פירוש שאסור לעם הארץ להתנהג בחסידות שיעשה חומרות וגדרים כמנהג החסידים, כי לפעמים יעשה חומרא בדבר שהוא אדרבה עברין, כי ימצא חסיד שירצה לגדור עצמו לקיים מצות עונה בימים המקודשים ותהיה בעיניו מצוה גדולה לשמש מטתו בליל כיפור, כמו ששמענו שהיה מעשה כן וכדומה, לזה ציוו חז"ל שאין לעם הארץ להתנהג במדת חסידות, והוא מאמר ה' כאן **אם בחקתי תלכו** שהוא עסק התורה, אז **ואת מצותי תשמרו** פירוש תעשו לכם משמרת כדי לקיימם גדרים ושמירות ולא זולת זה:

ז) עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (אבות פ"ד) הוי גולה למקום תורה, שצריך לכתת רגליו ממקום למקום ללמוד תורה, וצא ולמד דבריהם ז"ל בגמרא (חגיגה ה') כי כולן היו גולין ללמוד ויש שהיה הולך ששה חדשים וחוזר כמו כן לעסוק ביום א', והוא אומרו **אם בחקתי** שהיא עסק התורה צריכים שתלכו ממקומכם אחריה, גם כדי שתהיו פנויים אין נכון ללמוד והוא בביתו כי יטרדוהו בצורכי הבית, לכן יעזוב איש את אביו ואת אמו ויסע ממקומו ללכת אחריה:

ואומרו ואת מצותי תשמרו. יתבאר על דרך מה שאמרו במסכת שבת (ל"א:) מכריז ר' ינאי חבל על מאן דלית ליה דרתא ותרעא לדרתא עביד, שעיקר עסק התורה צריך שיהיה לשמור ולעשות, והוא אומרו **אם בחקתי** וגו' שהוא עסק התורה תנאי הוא הדבר ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם, ואמר

ואת מצותי יתבאר על דרך אומרם בגמרא (ברכות י"ז): הלומד שלא לשמה נוח לו שלא נברא, והקשו בתוספות עם אותה שאמרו לעולם יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה ותרצו כי הם ב' אופנים שלא לשמה, א' לקנטר, וא' להתכבד, לקנטר נוח לו שלא נברא, להתכבד יעסוק שמתוך וכו', והוא מאמר ה' **אם בחקתי תלכו** ותנאי הוא הדבר ואת מצותי שבה ב' מצות הצריכין בלימודה שלא ילמדו לא לקנטר ולא להתכבד, אז **תשמרו ועשיתם אותם** מבטיח הכתוב שהגם שתבא עבירה לידו יהיה ניצול ממנה, וכאומרם (סוטה כ"א). תורה מגינא ומצללא מיצר הרע, וכמו שאמרו במסכת עבודה זרה (י"ז). באותה מעשה של ר' חנינא ור' יונתן שחלפו אפיתחא דזונות וכו' דכתיב (משלי ב') מזימה תשמור עליך וגו', ודקדק לומר **ועשיתם** על דרך אומרם ז"ל (קידושין ל"ט): ישב אדם ולא עבר עבירה נותנין לו שכר כעושה מצוה, והעמידה כשבאה עבירה לידו וניצול ממנה, הגם שאינה אלא שמירה מעלה עליו הכתוב כאילו עשה מעשה מצות:

והגם שדרש רבא (פסחים נ'): בפסוק כי גדול עד שמים חסדך זה הלומד שלא לשמה אלא להתכבד, הטעם לא שיש רצון הבורא בלימוד זה אלא לתכלית היוצא ממנו שיבא ללמוד לשמה, ותורה זו אין בסגולתה להציל מיצר הרע בבא עבירה לידו, ובזה יש לתרץ מה שהקשו שם בסוטה לרבי יוסף שאמר תורה בין בעידנא דעסיק בה בין בעידנא דלא עסיק בה מגנא ומצללא אלא מעתה דואג ואחיתופל מי לא עסקו בתורה אמאי לא אגינא עליהו ע"כ, לדברינו אין קושיא שהם היו לומדים מתחלתם שלא לשמה ואין כח בתורה כזו להגין עליו מיצר הרע:

ח או יאמר על זה הדרך להיות שיש שני סברות (ע"ז י"ז) אחת של ר' חנינא ואחת של ר' יונתן א' אמר נחלף אפתחא דע"ז דנכים יצריה, וא' אמר נחלף אפתחא דזונות כי היכי דנכפייה ליצרן ונקבל אגרא, ובא הכתוב כאן והכריע עם האומר נחלף אפתחא דזונות, והוא אומרם **אם בחקתי תל**.

כו פירוש יכולין אתם לילך ואני מבטיחכם שאת מצותי תשמורו שיהיו כופין יצרם, ואם תאמר ולמה יכניס עצמו בספק זה, לזה אמר **ועשיתם אותם** כדי שתטלו שכר כעושה מצוה כיון שבא לידכם העון, והוא מאמרם שם ונכפייה ליצרין כי היכי דנקבל אגרא:

ט או ירצה על דרך אומרם ז"ל במשנת חסידים (אבות פ"ו) התורה נקנית במ"ח דברים, כי לא כל הרוצה לקנות תורה ישיג קניינה אלא באמצעות המ"ח דברים, והוא מה שאמר כאן **אם בחקתי תלכו** אם אתם חפצים להשיג התורה תנאי הוא הדבר ואת מצותי תשמורו ועשיתם אותם שהם אותם המ"ח דברים, כי יש בהם בחי' המניעות ונגדם אמר תשמרו, ויש בהם בחינת המעשה ונגדם אמר ועשיתם וגו':

י עוד ירצה להודיע מעלת עסק התורה שיש בו מה שאין בעסק המצות, כי עסק המצות יכול להיות שיהיה אדם פועל ועושה ויגרום החטא וימיר כבודו לבסוף ולא תזכרנה צדקתו ביום פשעו, אבל מצות עסק התורה מבטיחו כי כל העוסק בתורה צדקתו עומדת לעד, וילך עמו צדקו על דרך אומרם (סוטה כ"א). כי עבירה מכבה מצוה ואין עבירה מכבה תורה לבטל זכותה של תורה ויזכה ללכת בה בלכתו לעולם העליון, ועיין מה שפירשתי בפרשת אחרי מות (י"ח ד') את חקתי תשמרו ללכת בהם:

יא עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (שבת סג.) בפסוק אורך ימים בימינה וגו' שהימינים בה שכרם לעולם העליון, והמשמאילים בה שכרם בעולם הזה, הוא מה שאמר כאן **אם בחקתי תלכו** שהיא עסק התורה, תהיה כוונתכם בעסק זה לא לתכלית עולם הזה והוא כת המשמאילין בה, אלא תלכו תהיה כוונתכם לתשלומין כשתלכו לעולם העליון, והוא כת הימינים:

יב עוד יתבאר על פי דבריהם ז"ל במשנת חסידים (אבות פ"ג) כל שחכמתו מרובה ממעשיו וכו' וכל שמעשיו מרובים וכו', והוא מה שרמז הכתוב באומרם **אם בחקתי תלכו** שהוא עסק התורה ולפי ערך זה תהיה שמירת המצות וקיומן כדי שלא תהיה חכמתו מרובה ממעשיו, והוא אומרם סמוך למצות עסק התורה ואת מצותי תשמור ועשיתם אותם:

יג עוד יתבאר על דרך אומרם ז"ל (פאה פ"א) אלו דברים וכו' ותלמוד תורה כנגד כולם, והוא אומרם **אם בחקתי תלכו** שהוא עסק התורה מעלה אני עליכם גם כן ששמרתם מצותי ועשיתם אותם:

יד או ירצה על דרך אומרם (לעיל ז' ל"ז) זאת התורה לעולה ולמנחה, ודרשו ז"ל (מנחות ק"י). אדם עוסק בפרשת עולה מעלה עליו כאלו הקריב עולה וכו', על דרך אומרם (הושע י"ד) ונשלמה פרים שפתינו, ולא זה בלבד אלא כל מצוה ומצוה שאינה בפרק השג יד כשאדם לומד מצותה בתורה כאלו

עשאה, והוא מאמר הכתוב **אם בחקתי תלכו ואת מצותי** וגו' אותם שאין מציאות לעשותם תשמרו פירוש תהיו מחכים אותם מתי יבואו לידכם לעשותם, מעלה אני עליכם כאלו עשיתם אותם גם כן, והוא אומר **ועשיתם אותם** לומר לא שכל מחשבה לבד אני נותן, והגם שכתבנו בסמוך ותלמוד תורה כנגד כולם, יש מצות שמבטלין תלמוד תורה בשבילן כגון מעשה הקרבנות וכדומה, ולבחינה זו צריך שילמוד מצותה ויקו לעשותם:

טו או יאמר על זה הדרך שלא יאמר אדם כיון שתלמוד תורה ימלא מקום המצות אם כן הרי הוא פטור ממעשה המצות אשר תזדמן לפניו, תלמוד לומר **אם בחקתי תלכו** שהוא עסק התורה, **ואת מצותי** שהם לא תעשה תשמרו, לא מפני זה תהיו פטורין מקיום מצות אלא ועשיתם אותם, ומה שפירשתי שהוא שקול הוא פרט למזדמן שאינו יכול להתקיים על ידי הזולת:

טז עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (ברכות י"ד.) שאסור לאדם לשום לדרך פעמיו עד שיקדים דברי תורה דכתיב (תהלים פ"ה) צדק לפניו יהלך וישם לדרך וגו', וצא ולמד מה שאמרו בזהר (ח"א ס"ט) על ההולכים בדרך ואין ביניהם דברי תורה שמתחייבים בנפשם, והוא מאמר ה' **אם בחקתי תלכו** פירוש כשיש לימוד תורה, תלכו אז תלך לבטח, כי כשיש עסק התורה כוחותיה מלוין את האדם:

יז עוד נתכוין לומר מה שאמרו ז"ל (שבת ס"ג.) חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו כאלו עשאה, והוא מאמר **אם בחקתי תלכו** לשון עתיד פירוש תחשבו ללכת וגו', תשמרו גם כן תחשבו לעשות שמירה ועשיתם אותם פירוש מעלה אני עליכם כאלו כבר עשיתם אותם:

יח עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (סוכה מ"ה:) כי ג' הדרגות בבני עליה הא' המסתכלים באספקלריא דלא נהרא, ב' המסתכלים באספקלריא דנהרא, הג' דעיילי בלא בר, ופירשתי על דרך זה פסוק (איוב ג') קטון וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדוניו, קטון הוא המסתכל באספקלריא דלא נהרא בסוד (בראשית א' ט"ז) המאור הקטן, גדול הוא המסתכל באספקלריא דנהרא בסוד (שם) המאור הגדול, ועבד חפשי מאדוניו זה שעולה בלא רשות, שה' אדוניו נתן לו חפשויות ללכת בכל אשר יחפוץ, ואין אני יודע במה יושג הכבוד הגדול הזה, לזה בא מאמרו יתברך ואמר **אם בחקתי** פירוש באמצעות השתדלות התורה כמצטרך בזה אין אתם צריכין לרשיון להולך אתכם אלא אתם מעצמכם תלכו בלא בר:

יט עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (סנהדרין ק"ב.) שאמר הקדוש ברוך הוא לירבעם חזור בך ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן וכו' ע"כ, ואמרו המקובלים כי טיול זה היא הדרגת שעשוע שאין למעלה ממנו, אשרי אנוש יזכה לו, ויאמר אדם במה יזכה ילוד אשה להדרגה זו, לזה בא המאמר כאן ואמר אם בחקתי באמצעות עסק התורה תלכו היא הליכה נעלמה מעיני כל חי שהוא הטיול, באמצעות התורה תטיילו במקומות הנעלמים:

כ עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (ילקוט תהלים תתל"א) כי כשברא ה' אדם הראשון בעולם הזה לא בראו לשבת בעולם הזה לעולמי עד כשלא יחטא, שאם כן אדרבה ירידה היא לו ושפלות, כי תכלית המקווה היא בעולם העליון ששמה יקצור אשר זרע, אלא היתה הכוונה כי עלה יעלה לשמים ולאוצרות החיים בעת אשר יחפוץ, ויהיה כמי שדר בבית ועליה על גבה, וכשירצה לעלות ולהשתעשע יעלה, כמו שמצינו (מ"ב ב') שעלה אליהו בסערה השמימה, ועל ידי החטא הוצרך להפשיט עורו מעליו ויניח הגוף בעולם הזה, והודיע הכתוב כאן כי בהתעצמות האדם בעסק התורה יכול להשיג באמצעותה שלא ירגיש במות אלא כאדם ההולך ממקום למקום ותמצא (זהר ח"ב קע"ד.) שהצדיקים אינם מרגישים בצער הפרידה על דרך אומרם (קהלת ה') מתוקה שנת העובד, כי מי שהוא עובד ה' שינתו שהיא המיתה מתוקה ועריבה עליו, ואם יתעצם יותר הנה לך אליהו שעל ידי התעצמות תורתו לא מת:

כא עוד ירצה על דרך מה שאמרו במשנת חסידים (אבות פ"ד) ועל כרחך אתה מת ועל כרחך אתה חי, שאין אדם מת ברצונו אם יחפוץ למות, ואמרו במסכת נדה דף ל"ו (ע"ב) וז"ל כי קא נח נפשיה דרב א"ל לרב אסי זיל צנעיה ואי לא ציית גרייה הוא סבר גדייה א"ל בתר דנח נפשיה דרב א"ל הדר בך דהדר ביה רב וכו' גדייה וכו' נח נפשיה דרב אסי אזל שילא א"ל לדביתיהו צבית לי זוודתא וכו' צביתיה ליה זוודתא ונח נפשיה דשילא ע"כ, הרי שבערך בעלי התורה יכולין ללכת לעולם העליון כשהם חפצים ורוצים ללכת הגם שעדיין לא הגיע זמנם ולא שלח המלך אחריהם, והוא מאמר **אם בחקתי** בסיבת חקתי שאתם עמלים בהם אתם ברשות עצמיכם אם תרצו ללכת תלכו:

כב) עוד נתכוון ה' להודיע הפלגת תועלת התורה, כי העוסק בתורה יתאו תמיד ללכת לעולם העליון, כי יראה רב ערך תועלת המסובב ממנה וכי הוא למעלה וישאף הלך לפני ה' בארצות החיים, ולדרך זה פירשתי אומרו (תהלים מ"ט) אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול כי יקחני סלה פירוש כשיהיה האדם בטוח שלא יראה שאול ויתעדן בעדן ה' בזה ישאף לקחתו סלה, וכאלו אמר סלה כי יקחני, ועין מדרש רבות (ילקוט פ' מסעי) במאמר אהרן למשה כשעלה להר ההר למות שם שאמר לו שאלו כן היה יודע היה מקוה שילך קודם, והוא מאמר הכתוב **אם בחקתי** פירוש שתעמלו בתורה באמצעות זה אתם מעצמכם תחפצו ללכת לטעום טעם שאין ערוך אליו:

כג) עוד ירצה על דרך אומרם בספר הזוהר (ח"ג צ"א:) בפירוש פסוק שור או כשב וגו' כי מין הבהמי אינו משתנה מגדר שבו נולד מה שאין כן בני אדם ישתנו לצד מעשיהם והולכים מגדר לגדר עליון, כאומרים (שם ח"ב צ"ד:) זכה יתיר יהבין ליה וכו' זכה יתיר וכו' הולך וגדל, ואין אני יודע מי הוא הסובב מהלכים אלו, ובא הכתוב כאן וגילה ואמר **אם בחקתי** באמצעות עסק התורה תהיה ההשגה הלז הולך ואור ממדרגה שפלה למדרגה עליונה ומן העליונה לשלמעלה ממנה:

כד) עוד יתבאר על דרך אומרם ז"ל (זוהר ח"א קע"ה:) בפסוק (משלי ו') בהתהלך תנחה אותך כי הדרכים אשר תעלה בהם הנשמה בצאתה מן העולם הם חשך וצלמות המלאים גערת ה' ומי שיש בידו תורה היא מאירה לפניו כאומרו (תהלים קי"ט) נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי, והוא אומרו **אם בחקתי תלכו** פירוש בתורה תלכו כי היא אור לנתיבתכם אבל זולתה עליהם נאמר (משלי ד') דרך רשעים כאפילה וגו', גם נקראה תורה כי היא תוריהו דרך אשר ילך בה:

כה) עוד יתבאר הכתוב חוץ מדרכם ז"ל על זה הדרך **אם בחקתי** הכתוב מדבר במצוה שנקרא חקה שהיא מצות תפילין שנאמר (שמות י"ג י') ושמרת את החקה וגו', ואמר תלכו על דרך אומרם ז"ל מנהג הראשונים מניחין תפילין בזרועם ובראשם כל היום הולך מביתו לבית המדרש תפילין בראשו וכו' מבית המדרש לביתו תפילין וכו', ואמרו (סוכה כ"ח.) על רבי יוחנן בן זכאי ועל רבי שלא הלכו ד' אמות בלא תפילין, והוא מאמר ה' בחקתי תלכו, ואומרו **ואת מצותי תשמרו** הן מצות השייכים ללבישתם שצריכין גוף נקי, ולמ"ד (שבת מ"ט.) שלא יפיח בהם, ולמ"ד שלא ישן בהם, ושלא יסיח דעתו מהם, שזולת זה אסור להניחם, ואומרו **ועשיתם אותם** כאלו אמר ועשיתם אתם שבה אתם מתקנים עצמיכם להשרות שכינתו יתברך עליכם, כאומרו (דברים כ"ח י') וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך וגו' ואמרו ז"ל (ברכות ו') כו':

כו) עוד יתבאר על דרך אומרם (ב"ר פמ"ד) בפסוק הבט נא השמימה, שהעלה ה' לאברהם ודרך על המזלות, והוא אומרו **אם בחקתי תלכו** פי' חקותי על דרך אומרו (ירמ' ל"ג) חקות שמים וגו', אם בהם תלכו כמו (בראשית י"ג י"ז) קום התהלך בארץ, תנאי הוא הדבר ואת מצותי תשמרו, כי באמצעות קיום המצות הוא שולט ודורך על המזלות, והן הנה שבהם זכה אברהם לבחינה זו, ואומרו **ועשיתם אותם**, צדק יקראהו לרגלו (ישעי' מ"א) ואמרו ז"ל (שבת קנ"ו.) שאמר לו הקדוש ברוך הוא מאי דעתך דקאי צדק וכו' ע"כ, הרי שמעריך המזלות בסדר הנאות לו ויוליך מזל ממקום למקום, והוא אומרו **ועשיתם אותם** פירוש לחקתי תתקנו אותם בסדר הנאות לכם, והוא מאמרם ז"ל (שם) אין מזל לישראל פירוש הם שולטים בו. או יאמר ועשיתם אותם על דרך אומרו (ישעי' ס"ו) כי כאשר השמים החדשים וגו' אשר אני עושה עשיתי לא נאמר אלא עושה מלמד שעל ידי עסק התורה והמצות נבראים שמים חדשים (זוהר ח"א ה'), והוא אומרו **ועשיתם אותם**:

כז) עוד יתבאר על דרך מה שאמרו במסכת שבת דף קנ"ו מאן דאתיליד בנוגה יהי זנאי, עוד שם אמרו כלדאי לאימיה של רב נחמן בר יצחק שבנה יהיה גנב וכו' יע"ש, הרי שהמזל יפעיל באדם פועל עשות הרע, וחש ה' כי יאמר אדם כי כשיש המזל מגיד על רשע הנולד בו אין בידו לתקן ואנוס הוא ופטור מהעונש, לזה אמר **אם בחקתי** שהם המזלות תלכו פירוש יסובבו אתכם הלך בדרך לא טוב אינכם פטורים בטענה זו, אלא **ואת מצותי תשמרו** על כל פנים אתם חייבים, ויש תיקון למזל, וכמעשה שעשתה לו אמו של רב נחמן, והוא אומרו ועשיתם אותם:

כח) או יאמר על דרך אומרם במסכת שבת (שם) האי מאן דאתיליד במזל מאדים אושיד דמא אמר רבי אשי או אומנא או גנבא או טבחא או מוהלא ע"כ, והוא אומרו **אם בחקותי תלכו** שהם חקות השמים שהם המזלות, ואת מצותי תשמרו שהם שחיטה מילה בזה אתם עושים מה שמראה במזלות בדבר מצוה, והוא אומרו **ועשיתם אותם**:

(כט) עוד יתבאר על דרך אומרם ז"ל (ספרי פ' האזינו) שצריך האדם ללמוד מוסר מחקות השמים שאין משנים את תפקידם ושישים ושמחים לעשות רצון הבורא, והוא אומרם **אם** בדרך חקתי שהם חקות שמים וארץ המתמידים לעשות רצון קונם בשמחה בלא שינוי **תלכו**, בזה גם אתם **מצותי תשמרו** שלא תעברו עליהם ותעשו את שישנם בעשה, כי תאמרו ומה אלו שאין להם שכר ועונש כן, אנו על אחת כמה וכמה:

(ל) עוד ירצה **אם בחקתי** על דרך אומרם (אבות ג') אם אין קמח אין תורה וכו' ופרשתיהו במקומו שירצה לומר אם אין קמח אם אתה רואה שעצר ה' (השמים) ואין קמח הטעם הוא משום אין תורה, כאומרם (דברים ל"ב ב') יערוף כמטר לקחי פירוש כשיעור המוכן הבא מן הגשמים יהיה לקחי, וכשאיין לקח יעצור ה' השמים, ואומרם אם אין תורה אין קמח פירוש כשאין תורה בודאי שלא יהיה קמח כי יעצור ה' שמיו, והוא אומרם **אם בחקתי** פירוש בשיעור חקתי שהם חק המזונות, **תלכו** פירוש אם אתם רוצים לתת לכם חקכם שהם המזונות צריכים אתם כמו כן לקיים המצות, והוא אומרם **ואת מצותי תשמרו** על דרך אומרם יערוף כמטר לקחי כשיעור המטר שהוא המזון צריך שתהיה העבודה, ואומרם **ועשיתם אותם** פירוש יעשו כדי שיתמיד ה' המעשה לתת חקם:

(לא) עוד ירצה על דרך אומרם (תהלים ע"ב) ייראוך עם שמש ואמרו ז"ל (ברכות כ"ט:) כי כל הנבראים זמן עבודתם הוא בזמן שהשמש עולה בבקר זמן תפלת שחרית, ובזמן שהשמש יורדת וכו', והוא אומרם **אם בחקתי תלכו** על דרך אומרם (תהלים נ"ה) בבית אלהים נהלך ברגש, ואומרם **ואת מצותי תשמרו** ירמוז לאומרם ז"ל (ברכות ל"ב:) חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת וכו' ואחר תפלה שעה וכו', וכנגדן אמר ואת מצותי וגו', ואומרם **ועשיתם אותם** פירוש בזה יתקנו המאורות, כי על ידי מעשה התחתונים כשהולכין בדרך לא טוב המאורות לוקין (סוכה כ"ט:):

(לב) עוד יש לפרש הכתוב בקרבנות שמצינו שנקראו חקה דכתיב בהם (לעיל ו' י"א) חק עולם וגו', וכתיב (לעיל ז' ל"ו) חקת עולם וגו' ואמר **אם בחקתי תלכו** להביא קרבנותיכם תנאי הוא הדבר **ואת מצותי תשמרו** על דרך אומרם במסכת סוכה (כ"ט.) אמר ר"י אמר רשב"י גזול דומיא דפסח וכו' אף גזול לית ליה תקנתא בין לפני יאוש בין לאחר יאוש וכו' לאחר יאוש משום מצוה הבאה בעבירה, והוא מאמר ה' כאן **ואת מצותי תשמרו** שלא יביאו לא גזול לפני יאוש ולא גזול שלאחר יאוש, ומסורת התיבה אחת יורה לצד שב' המצות הם ענין אחד של גזל, ואומרם **ועשיתם אותם** יתבאר על דרך אומרם שם בפרק לולב הגזול ז"ל אמר רבי יוחנן מאי דכתיב אני ה' אוהב משפט שונא גזל בעולה, משל למלך שעבר על בית המכס אמר לעבדיו תנו מכס וכו' אמר להם ממני ילמדו עובדי דרכים שלא להבריח מן המכס אף הקדוש ברוך הוא שונא גזל בעולה כדי שילמדו כו', ואמרו ז"ל (קידושין ל"ט:) כי מי שבאה עבירה לידו וניצל הימנה נותנין לו שכר כעושה מצוה, והוא אומרם טעם למצוה האמורה שלא יביאו מן הגזל ועשיתם אותם פירוש כדי שילמדו עצמן גם כן לברוח מן הגזל, וזה יקרא מעשה הגם שאינו אלא הרחקת הרשע כיון שהוא בשעת מעשה כמדויק ממאמר לברוח וכו':

(לג) עוד יתבאר הפסוק על כללות המצות על זה הדרך לצד שיחשוב אדם כי עיקר המצות ותועליותם אינו אלא למי שיודע עקרון וטעמן אבל עשית מצוה בלא ידיעת טעם הרי הוא עושה מעשה שאין בו ממש כגוף בלא נשמה ותמצא שכן כתבו בשם הרב האר"י ז"ל (ליקוטי תורה פ' עקב) כי מעשה בלא כונת הדבר הוא ככלי ריק שהעיקר הוא המחשבה, ולזה בא מאמר ה' כאן **אם בחקתי תלכו** פירוש אם האדם יעשה המצוה בכונה זו לצד אשר חק ה' ב"ה תועיל להם כוונה זו כאלו קיימו המצות כמו שנתכוון ה' עשות, והוא אומרם **ואת מצותי תשמרו** בכינוי אל המצוה שהוא בכל כוונותיהם וסודותיהם, ולצד שיאמר אדם אם כן כיון שהקדוש ברוך הוא יקבל דבר זה לצד הרצון שבאדם הגם שלא נתכוון אם כן גם כן לא יעשה דבר ויתרצה בדעתו עשות ויועיל הרצון גם בהעדר המעשה, תלמוד לומר ועשיתם אותם תנאי הוא הדבר שיעשה מה שיש בידו וה' יגמור בעדו:

(לד) עוד יתבאר על דרך מה שפסק מרן בהלכות תפילין סימן ל"ב ס"ח ז"ל אם נדבקה אות לאות וכו' פסול, ובהלכות ספר תורה כתב הרא"ש דבקות פוסל בספר תורה ואם גרר הדבקות וכו' כשר, נמצינו אומרים שיש היתר לחקוק דבק שבין אות לאות בספר תורה ולא בתפילין, והוא מה שרמז הכתוב כאן **אם בחקתי** פירוש חקיקות האותיות **תלכו** כמשפטיהן לחוק אות' לא לכל תמחקו אלא **ואת מצותי** שהם תפילין תשמרו לבל תחקו אפילו דבק שבין אות לאות, ואומרם **ועשיתם אותם** יתבאר על דרך מה שפסק הרא"ש בתשובה ט"ז כלל ג' ז"ל מ"ם פתוחה שנדבק פתיחתה ימחוק כולה ויכתוב אחרת במקומה אבל גרירת הסתימה אינו עושה אותה אות דהוה ליה חק תוכות ואמרינן (גיטין כ'). וכתב ולא חקק וכו' ע"כ, והוא אומרם ועשיתם אותם פירוש שאין לחוק תוכה אלא לגוררה ולעשות אחרת במקומה:

לה) עוד ירמוז על פי מה שהעלו האחרונים (מ"א סי' קמ"ג) כי ספר תורה שנמצא בו דבק מותר לקרות בו ואין צריך להוציא אחר מטעם שיכול לגוררה וכל שראוי לבילה וכו' (מנחות ק"ג:) וחדשו עוד האחרונים (טו"ז או"ח סי' ל"ב) שאפילו הוא יום שבת שאין יכול לגוררה מטעם שהמניעה אינה מצד הספר תורה אלא לצד שמירת שבת, והוא אומרו **אם בחקתי** דבר שהוא עומד לחוק שהוא דבק האות, **תלכו** פירוש יש לכם רשות להורות כי הוא דרך שילכו בו ולא יצטרכו להוציא אחר, ואפילו יהיה בזמן שאינם יכולין לתקן שהוא יום שבת קודש שמצותי עליכם לאסור, והוא אומרו ואת מצותי תשמרו, ונתן הטעם **ועשיתם אותם** כיון שיש בידכם לעשות ויכול לתקן הרי זה כשר שאין התיקון מעכב כטעם שנתנו האחרונים:

לו) עוד יתבאר על פי מה שפסק מהרי"ק ביורה דעה סימן רע"ו סעיף י"א וז"ל דבקה אות לחברתה באותיות שם ב"ה, יש לגררה וכתב המרדכי במנחות וז"ל שאף על פי שאזהרה למחוק ה' מלא תעשון כן וגו' הא תיקון הוא ע"כ, הוא מה שאמר **אם בחקתי תלכו** פירוש הגם שאסרתי למחוק אם הוא דבר שצריך לחוק הדבר אתם רשאים לעשות כן, והוא מה שאמר **תלכו** על דרך (שמות י"ח) והודעת להם את הדרך אשר ילכו בה, ואומרו **ואת מצותי** וגו' פירוש תנאי הוא הדבר לאמן ידיו שלא יגע אלא בחלק הדבק ולא בגוף האותיות שנצטוו עליהם לבל ימחוק, ואמר לשון רבים שיצו ה' על ב' אותיות הדבוקות שלא יגע בשניהם, ואולי שיש לסמוך גם כן דבריהם ז"ל שאמרו (שבועות ל"ה) שאסור למחוק גם אות הנטפל לה' מאחוריו, והוא מה שרמז באומרו **מצותי** לשון רבים השם והנטפל לו שישמור לבל ימחוק בגרירתו הדבק, ואומרו **ועשיתם אותם** נתן טעם להתיר למחוק הדבק כדברי המרדכי שאין זה אלא תיקון, וגם ירמוז במאמר ועשיתם אותם על פי מה שאמרו בברייתא (מס' סופרים פ"ה) וז"ל המוחק אות אחת וכו' ואם נשפך דיו על השם מותר למחוקו שלא היתה כונתו אלא לתקן, וכתב הבית יוסף בשם הר"י אסכנדרני"י שאפילו נפסדה האות מהאותיות שיוכל למחוקו לכל האות ע"כ, והוא אומרו ועשיתם אותם פירוש אפילו אותם עצמן שהם האותיות אם הוכרח לתקן יכול למחוק האות עצמה, ומה שהתנה ואת מצותי תשמרו לבל יגע באותיות הוא כשאר אלא דבק והאותיות שלמים אבל אם נפסדה האות עמה יכול למחוקה ולתקנה:

לז) עוד יתבאר על דרך מה שאמרו בפרק א' של ראש השנה (כ"א.) וז"ל שלח ליה ר"ה בר אבין לרבא כי חזית דמשכה תקופת טבת עד שיתסר בניסן עבריה לההיא שתא ולא תיחוש דכתיב (דברים ט"ז א') שמור את חודש האביב, שמור אביב של תקופה שיהיה בחודש ניסן ע"כ, והוא אומרו **אם בחקתי תלכו** פירוש לפי חשבון העיבור לפי חקות השמים שהם חמה ולבנה בהודעת הזמן תלכו, תנאי הוא הדבר **ואת מצותי תשמרו** כדי שיבא זמן האביב בפסח, ואם כפי החוקות שאתם הולכים בהם לא יהיה כן **ועשיתם אותם** פירוש תעברו השנה כדי שתעשו אותם המצות כמו ששלח ר"ה בר אבין לרבא:

לח) עוד יתבאר על דרך מה שאמרו במסכת שבת (קנ"ו:) וז"ל שמואל ואבלט הוו יתבי והוו קאזלי הנהו אינשי לאגמא וכו', הרי שהגם שהראה המזל עליו בהליכתו שימות על ידי ששמר האיש מכלימה ועשה עמו חסד תקן המזל לטובה, והוא אומרו **אם בחקתי תלכו** פירוש הגם שהוא בזמן שבו הראה עליו המזל לרעה שילך ולא ישוב אם את מצותי תשמרו יש כח בכם להפך המזלות ולתקן אותם, והוא אומרו ועשיתם אותם:

לט) עוד יתבאר על דרך אומרם (פסחים נ"ו.) כתת נחש הנחושת וכו' ואמרו בגמרא שם לצד שהיו תועים אחריו, והנה ענין נחש הנחושת הוא חוקה אשר חקק ה' והביט אל נחש וגו' וחי (במדבר כ"א ט') והרשה אותם עשות כן, והוא מאמר **אם בחקתי** שהוא להביט אל נחש הנחושת תלכו, תנאי הוא הדבר **ואת מצותי תשמרו** אבל אם לא, אין כאן חוקה ויכול חזקיה לכתתו ובזה ועשיתם אותם לבל יטעו אחריו:

מ) עוד יתבאר על זה הדרך שהכא מיירי במצות טבל שמצינו שיצו ה' לאוכל טבל ואפילו כהן שחייב מיתה, ויש לך לתמוה בדבר כלום מה הוא דבר שיש בתבואה זו שאוסרה הוא הפרשת תרומה ואם התרומה עצמה היא נאכלת לכהן מכל שכן תערובת, אלא אין זה אלא חקה, והוא מאמר **אם בחקתי תלכו** שלא לאכול טבל עד עשות מצות ה' להפריש תרומות וכו', והוא אומרו **ואת מצותי תשמרו** ואז ועשיתם אותם שבזה יתקנו המופרש ליאכל לבעליו והשאר לכל אדם:

מא) עוד ירמוז על דרך אומרם ז"ל (אבות פ"ב) שוב יום אחד לפני מיתתך, שבזה יהיה כל ימיו בתשובה, והוא מאמר **אם בחקתי** שהיא גזירת המיתה שחקק ה' שאין מידו מציל אם תלכו בהם שכל יום יאמר למחר ימות בזה ודאי ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם:

מב) עוד יתבאר על דרך מה שאמרו בפרק השוכר את הפועלים דף פ"ה במעשה ההוא מרבנן שאמר לו אליהו סימן להכיר כסאו של רבי חייא בהליכתו מגן עדן של מטה לישיבה של מעלה שהיה עולה מעצמו ולא היה צריך למלאכים להעלותו כשאר הצדיקים, וזה השגתו היתה באמצעות השתדלותו נמרץ בעסק התורה לעצמו ולאחרים כאמור שם, והוא מאמר **אם בחקתי תלכו** פירוש באמצעות השתדלות בתורה ללמוד וללמד כרמזו בתיבת בחקתי, תלכו פירוש מעצמכם כרבי חייא ולא תצטרכו למלאכים להוליך אתכם:

ד) **ונתתי** גשמיכם. צריך לדעת אומרו ונתתי בוא"ו המוסיף ולא קדם לזה יעוד אחר, ולמה שכתבתי בפירוש אם בחקתי שיש גזירה בתיבת תלכו יוצדק לומר ונתתי בתוספת וא"ו, גם יתישב מה שיש להעיר עוד, כי מפשט הכתוב משמע ששכר עסק התורה והמצות עשה ולא תעשה הוא ונתתי גשמיכם, אם כן שכר מצוה בעולם הזה הוא ויצא אדם נקי משכר עבודתו, ובמה שדקדק לומר **ונתתי** בתוספת וא"ו העיר אותנו שקדמו יעודים אחרים לעולם הבא, והם מה שרמזתי בפסוק אם בחקתי תלכו:

או יאמר לצד ששכר עולם העליון רוחני ואין יעודיו נתפסים בנרשם ולא בדיבור, לזה רמזו במה שהוסיף וא"ו בתחילת ענין לומר כי יש שכר אחר, ומוסיף עוד ליתן גשמיכם, ודקדק לומר **גשמיכם** כאילו הם שלכם, לא בעד שכר מצות ומעשים טובים, אלא לצד שהם מעמידי עולם בעסק התורה וכו' זוכים בשלהם, ואולי כי לטעם זה ראה ויתר גוים התיר ממונם לישראל (ב"ק ל"ח.) כי ישראל קנו העולם וכל אשר בו והן הגוים כנכסי בני ישראל:

עוד נתכוון לומר שהגם שהוא נותן בתורת גשמיכם מתנה אינו מחשב הדבר שהוא שלו אלא כאילו הדבר שלכם:

ודקדק לומר **ונתתי** שהוא האדון צריך לעשות הדבר, כדי שיוריד טיפות גשמיכם בזמנם וכפי השיעור הצריך, כי הוא יודע הזמן והשיעור אשר תשתה הארץ ושיועילו לה מה שאין כן כל זולתו יתברך, וכן תמצא שאמרו ז"ל (ויק"ר פכ"ח) וז"ל אדם שוכב על מטתו והקדוש ברוך הוא מעלה עננים:

עוד נתכוון באומרו **גשמיכם** על כללות המזון, בין הצריך לעולם, בין הצריך לאדמה, בין הצריך לנפשות, כי כולם עומדים ליזון, ויש טללים וגשמים גשמיים, ויש טללים וגשמים רוחניים כידוע ליודעי חן, ועל כולם אמר ונתתי גשמיכם, ועיין מה שכתבתי בפרשת בהר סיני:

ונתנה הארץ וגו' פירשתי בפרשת בהר סיני:

ה) **והשיג לכם דיש וגו'.** זו ברכת התבואה אחר שנתלשה, כדרך אומרם ז"ל (ב"מ מ"ב.) הבא למוד גרנו יאמר יהי רצון וכו', הרי כי יש ברכת ה' אפילו אחר שעשוי גורן, והוא אומרו והשיג לכם דיש שיתרבה הצומח עד גבול זה, ועיין מה שפירשתי בפרשת בהר בפסוק ועשת את התבואה (כ"ה כ"א):

ואכלתם וגו' לשובע. זו ברכת המזון בבטן כאומרם ז"ל (תורת כהנים) אוכל קימעא ומתברכת במעיו:

עוד ירצה לומר שלא ימשך לכם דבר הרגיל להיות בבני אדם כי ירבה טובם ומזונותיהם שמתמלאת תאותם בזה ולא יעצרו כח למיכל לשובע, אלא ואכלתם לחם לשובע אכילה מרובה כדי שביעה:

עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (מגילה ז'): רווחא לבסומי שכיחא, והוא אומרו ואכלתם וגו' **לשובע** שיהיה לחמכם ערב כל כך שאפילו יהיו שבעים יאכלוהו:

עוד דקדק לומר **לחמכם** שאינם צריכין לפתן לפת בו את הפת אלא הלחם לבדו ערב לנפש לאכול ממנו כדי שביעה:

עוד ירצה על פי דבריהם ז"ל (גיטין ע') אכילה גסה הוא סם המות לגוף, והבטיח ה' שיאכלו לחמם לשובע אפילו יהיו שבעים יאכלו ולא יזיקום:

עוד ירצה לצד שיש בפירות שיש בהם שומן כאומרם במשנה (ס. טה מ"ח.) טעם הפירות ושומן הפירות, והנה כל האוכל שיש בו שומן אדם אוכל ממנו ומרגיש בכדי שביעה מה שאין כן כל אוכל שאין

שומן הגם שיאכל אדם וממלא בטנו אין הרגש השובע במעיו, ואלו הם דברים הנרגשים לכל מרגיש כידוע, והודיע הכתוב כאן במאמר **ואכלתם לחמכם לשובע** פירוש אפילו לחם לבד היוצא מן הארץ ירגישו באכילתו השובע, כי יש בו שומן הסועד לבב אנוש:

וישבתם לבטח בארצכם. ירצה כי לצד שכל הברכות האמורות בענין יכולין להתקיים ואין טובתם טובה, וכגון אם היו טרודין במלחמות ושנה חורשים וזורעים ושנה אין חריש וקציר ומשלמת שנה לשנה, אם כן אין היכר לברכה, תלמוד לומר וישבתם לבטח בארצכם אין מטריד אתכם וכל שנה ושנה תהיה לכם הברכה האמורה, ואומרו **בארצכם** פירוש שכל העולם יכירו וידעו כי היא ארצכם ואין לזרים אתכם בה ובזה לא יהיה לכם אפילו מיחוש ותשבו בטח:

עוד ירצה באומרו **וישבתם לבטח** פירוש שלא תטרחו אתם בקציר ובבציר אלא זרים יעבודו ואתם יושבים בקתדרא, ואומרו לבטח שאין מיחוש על הקנין היותו ביד עובדים:

וונתתי שלום בארץ. צריך לדעת למה הוצרך לומר זה אחר שכבר אמר וישבתם לבטח, ואולי שיכוין על עם בני ישראל עצמם שלא יהיה להם פירוד הלבבות שיטע ה' ביניהם שלום וריעות. או אפשר שיכוין על כללות העולם, ותדע שכשמדבר על ארץ ישראל מזכירה בכינוי כאומרו בסמוך בארצכם, וכאן אמר **בארץ** שמבטיחם כי יהיה שלום בכל העולם, ותמצא שחפץ ה' בדבר, וצא ולמד מפרי החג ע' כנגד ע' אומות, ומאמרי רבותינו ז"ל (סוכה נ"ה): בענין זה, גם כפי הטבע כשיש מלחמות בעולם יחרדו גם היושבים בטח לקול ענות מלחמה, ולזה גמר אומר **ושכבתם ואין מחריד:**

והשבתי חיה רעה. פירוש לצד שהבטיחם ה' שיהיו יושבים בטח איש תחת גפנו ותאנתו מזה יסובב שהדרכים הרחוקים קצת מן הישוב תתמעט בהם רגל דורכת, וכיון שכן ימצאון שם חיות המדבריות ויתקרבו לבא אל הישוב, לזה אמר **והשבתי חיה רעה מן הארץ** פירוש ארץ אשר בא בה המיחוש שתהיה בו חיה רעה שהוא מקום הקרוב לישוב, ולזה לא אמר בארצכם כמו שהתחיל לומר בסמוך מלפניה ומלאחריה:

ורדפתם את אויביכם. קשה אחר שהבטיח בשלום ובבטחה מה מקום לומר כן, אכן ירצה כי מה שהבטיח הוא ממה שמהאומות להם שלא ירעו ולא ישחיתו אבל לא ממה שמישראל לאומות, וזו היא עיקר נס ההבטחה שלא יאמרו כי השלום והבטח' הוא שגם הם לא ירעו ולא ישחיתו לאומות ונמצאו כגומלין, תלמוד לומר **ורדפתם** וגו' כי אתם תרדפו אותם ותאבדו, ואף על פי כן תשבו לבטח ובשלום ולא תעבור חרב בארצכם, ומה שקרא אותם הכתוב אויבים, לא לצד שהם באים לצור על עיר הקודש שאם כן אין בטח ואין שלום ליושביה, אלא קרא אותם אויבים לצד אויבי ה' רשעי הגוים נקראים אויבי ה' ואויביו, גם לצד שידוע ה' כי כל האומות שונא ישראל בטבע המתקנא והיא שנאה יסודית ואין לה תמורה:

ונפלו וגו'. אומרו **לחרב** פירוש תהיה נפילת האויבים לפני עם ה' כשיעור הנפילה אשר תהיה מהחרב, ובדרך רמז ירצה על דרך אומרים במעשה נם בני חשמונאי (יוסיפון כ"ב) שראה מלאך שולף חרב נגד האויב, והוא מה שרמז באומרו **ונפלו** וגו' לחרב פירוש הנשלף מהמלאך:

ורדפו מכם חמשה וגו'. קשה אחר שאמר הכתוב שיפלו האויבים לפנינו וכו' בדרך כלל שמשמע אפילו ריבוא לפני ב' אם כן מה מקום לומר ורדפו ה' מאה אין זה אלא ממעט מברכה א', אכן יתבאר הכתובים על פי מה שאמרו ז"ל במסכת סוטה דף י"א וז"ל לעולם מדה טובה מרובה ממדת פורעניות, והקשו התוספות שם בד"ה לעולם וז"ל וא"ת הרי מצינו מדת פורענות גדולה ממדה טובה דכתיב (דברים ל"ג) איכה ירדוף אחד אלף ושנים יניסו רבבה גבי מדת פורעניות וגבי מדה טובה כתיב ורדפו מכם חמשה מאה וי"ל דגבי מדת פורענות מיירי רדיפה ולא הריגה אבל הכא כתיב ורדפו מכם חמשה מאה וסיפא דקרא ונפלו אויביכם לפניכם לחרב עכ"ל, וקשה לי על דבריהם ז"ל ממה שאמרו במסכת מועד קטן פרק אלו מגלחין (ט"ז): וז"ל ואלה שמות הגבורים וגו' על שמנה מאות חלל בפעם אחת שהיה זורק חץ ומפיל שמנה מאות חלל בפעם אחת והיה מתאנח על מאתים דכתיב איכה ירדוף אחד אלף יצתה בת קול ואמרה לו רק בדבר אוריה החתי ע"כ, ולדברי התוספות דמה שאמר הכתוב איכה ירדוף אחד אלף מדבר ברדיפה בלא הריגה למה היה מתאנח דוד על שלא היה הורג אלף דכתיב איכה ירדוף אחד אלף הלא פסוק זה אינו מדבר בהריגה:

אשר על כן נראה דבין פסוק ורדפו מכם חמשה מאה בין פסוק איכה ירדוף אחד אלף אינו מדבר אלא בהריגה ומה שהוקשו ז"ל נראה לתרץ על פי מה שאמרו בתורת כהנים וז"ל מכם מן החלשים שבכם

ולא מן הגבורים שבכם ע"כ. ויש לדקדק למה כפל לומר ולא מן הגבורים אלא הכונה היא שבא לשלול שלא לפרש בדבריו שר"ל אפילו מן החלשים לזה פירש לא מן הגבורים ועל פי הדברים הללו לא קשה כי בפסוק זה לא הזכיר אלא ברכת החלשים שבישראל שירדפו ה' מאה וגו' וחלשים כיוצא בהם באומות העולם אינם אפילו עורכי מלחמה ומ"ש הפסוק איכה ירדוף אחד אלף מדבר בגבורים ואומרו אחד נתכוון לומר המיוחד שהוא הגבור ולא הוצרך לומר הדרגה זו בישראל כי ילמד ממדת פורענות שהרי מדה טובה מרובה:

ומעתה ב' דברים צוה ה' לטוב לעמו ישראל הא' לא הגביל בה שיעור והם גבורי ישראל ועליהם הוא אומר בפסוק אחד ורדפתם את אויביכם ונפלו וגו' לחרב ואם נפשך עגמה עליך לדעת שיעור צא ולמד ממדת פורענות שנאמר איכה ירדוף אחד אלף וכלל גדול הוא כי מדה טובה גדולה ממדת פורענות ולפחות בהשוא' כמו שהוכיחו התוס' (סוטה י"א) ז"ל מההיא שאמרו כל העוסק בתורה יום אחד בשנה מעלה עליו הכתוב כאילו עסק כל השנה והוכיחו מהאמור בפרשת מרגלים וגו' (י"ד ל"ד) אשר תרתם את הארץ יום לשנה וגו' הרי שאין הכרח להיות גדולה אלא שלא תמצא פחותה ממנה בענין בהכרח תתחייב לומר שאחד מישראל יהרוג אלף לפחות ולזה היה דוד מתאנח על תשלום האלף כדי שלא תהיה מדת פורענות מרובה כי דוד היה אחד המיוחד:

ותמצא בדברי הימים א' סימן י"ב שאמר הכתוב אלה מבני גד ראשי הצבא אחד למאה הקטן והגדול לאלף הנה לפניך כי מה שאמר הכתוב ה' מאה ומאה רבבה הם החלשים ובזה גילה כי מה שאמר הכתוב איכה ירדוף אחד אלף ירצה לומר אחד המיוחד לא מהפחותים ומעתה הרווחנו קושית יתור פסוק ראשון שאמר ורדפתם את אויביכם שמדבר בגבורים ולא אמר שיעור כי אין שיעור להם שאפשר שאחד לחמש מאות אלף ולפחות אחד לאלף כאמור בקללה איכה ירדוף אחד אלף והניח ה' הדבר סתום שאין כל הגבורים שוים ואין כל הזכיות שוות ואין כל הזמנים שוות יכול להיות שאחד ירדוף ריבוא אלא לפחות אחד אלף:

ונפלו אויביכם וגו'. כפל לומר דבר זה פ"ב רז"ל דרשו (תו"כ) שהכוונה היא שיפלו איש בחרב רעהו ונראה עוד לומר לפי שעשה הפרש בין רדיפת ה' לרדיפת מאה הוסיף עוד לומר שהוא הדין אם יהיה אלף מישראל תגדל הנפילה באויביהם כשיעור ההפרש שבין ה' למאה יהיה כמו כן בין מאה לאלף והוא אומר לחרב פירוש לשיעור מנין חרב נוקמת:

טו ופניתי אליכם וגו'. אומרו **ופניתי** על דרך אומרם ז"ל (תענית ב') ג' מפתחות ביד הקדוש ברוך הוא וא' מהם הוא של לידה לזה כשרצה לומר והפריתי אתכם אמר ופניתי שהוא יפנה עצמו כביכול לעשות דבר זה ולא על ידי שליח ואולי שיכוון ג"כ במאמר **והרביתי** על מפתח הפרנסה כי בפרנסה קומתם גדלה ואמרו בתורת כהנים והרביתי אתכם בקומה זקופה ובמאמר **והקימותי את בריתי** על דרך אומרם ז"ל (סנהדרין צ') שברית כרותה לשוכני עפר להחיותם והוא מפתח הג' שביד הקדוש ברוך הוא וכנגד שלשתם אמר ופניתי וגו':

עוד יתבאר על דרך אומרם ז"ל (שבת קנו) אין מזל לישראל ועל דרך אומרם (ישעי' מא) צדק יקראהו לרגלו שעקר ה' מזל זה ממקום אחד ונתנו במקום אחר והוא מאמר ה' ופניתי אליכם והפריתי וגו' כנגד בני חיי ומזונו הגם ששלשתם הם תלויים במזל ולא בזכות (מו"ק כח) אני אפנה המזל ממקום למקום המורה אליכם לפרות זה כנגד הבנים **והרביתי אתכם** כנגד חיי על דרך אומרם (דבדים יא) למען ירבו ימיכם וגו' **והקימותי את בריתי** כנגד מזונו ויחס לה שם ברית על דרך אומרם (נח ח') ויאמר ה' אל לבו לא אוסיף וגו' עוד כל ימי הארץ זרע וקציר וגו' ואמרו ז"ל (שבועות לו) כי מה שאמר לא אוסיף הוא שבועה וכתוב שם (ט' י"ב) זאת אות הברית וכל הנאמר שם הוא נכלל בכלל השבועה ודקדק במאמרו כאן שיקיים אותה הברית של זרע וקציר עמם והוא אומרם **והקימותי את בריתי אתכם** כי לא היתה השבועה בדרך כלל על כל הארץ כי הלא יש כמה שנים שאין זרע וקציר בחלק מן הארץ כי ה' לא אמר שם בברית נח ימי כל הארץ ועיין מה שפירשתי בפסוק (דברים ו') ואהבת את ה' אלהיך:

עוד יתבאר אומרו **ופניתי אליכם** על דרך מה שאמר הנביא (ש"ב ו') ולא אבה דוד להסיר אליו ארון ה' וגו' ויטו דוד בית עובד וגו' ויברך ה' את עובד וגו' ואמרו ז"ל (ברכות סג) אשתו וח' כלותי' ילדו ששה בכרס אחד דכתיב (דה"א כ"ו) פעולתי השמיני ששים ושנים ע"כ והוא מאמר ה' **ופניתי אליכם והרביתי אתכם** שבאמצעות פניית ה' אליהם ישתלשל הדבר מעצמו להרבות אותם כמו שנשתלשל לבית עובד כשהטה אליו ארון ה'. ואומרו **והרביתי אתכם** לשון מעלה ורבנות והכונה בזה שהגם שהיו מרובים כל כך ומדרכים הרגילים בנמצאים בעולם כל המתרבה ימעט ערכו כאשר הרחבנו ביאור פרט

בחינה זו במקומות אחרים (שמות א' ט' שלח י"ג י"ח) אף על פי כן והרביתי אתכם ואומרו **והקימותי את בריתי אתכם** הבטיחם מה שהבטיח הנביא דכתיב (ישעי' נ"ט) ואני זאת בריתי אותם אמר ה' וגו' לא ימושו מפיו וגו' שלא תפסק תורה מזרעם. עוד נתכוין לומר בדרך כלל ברית ההטבה שיחדש הברית עמם מלבד ברית האבות והוא אומרו והקימותי את בריתי שכבר נשבעתי לאבותיכם אקיים אותה אתכם מחדש:

וְאֶכְלֶתֶם יֶשֶׁן נוֹשָׁן. פירוש שלא תתעפש התבואה ולא תהיה נרקבת או תפסד מאכילת הפוליטיקין אלא אדרבה תבחרו לאכול היותר ישן והוא מה שכפל לומר ישן נושן ואומרו **וְיֶשֶׁן מִפְּנֵי חֲדָשׁ תּוֹצִיאוּ** פירוש לא תוציאו אותו לצד שנתישן ונפסד אלא מפני חדש תוציאו אותו וטעם שכתב דבר זה כאן ולא במקומו למעלה כשהזכיר ברכת התבואה וברכת הארץ נתכוין הכתוב בזה להגדלת הטובה שהגם שיפרה וירבה אותם אף על פי כן תהיה להם הפלגת הטוב שיאכלו ישן וגו' מה שאינו כל כך כשהאוכלים מועטים שאז אפילו מהמיעוט יאכלו ישן נושן:

וְנָתַתִּי מִשְׁכְּנִי בְּתוֹכְכֶם. פירוש על דרך אומרו (תהילים ע"ח) אהל שכן באדם שעיקר משכנו יתברך הוא תוך נשמות עם קדושו ואומרו **וְלֹא תִגְעַל נַפְשִׁי** ולא הספיק אומרו ונתתי משכני לצד שחש ה' כי יאמר נא ישראל שדבר זה שמבטיח ה' הוא דבר רחוק מהשכל שידור דירת קבע רוחני בלתי בעל תכלית הרוחניות תוך בני אדם בעלי צורה וחומר והגם כי יבטיח ה' עשות כן זה יהיה לצד עוצם האהבה יהפך הצורה על דרך מה שפירש הרשב"י (זוהר ח"ג רמ"א) בפסוק באתי לגני וגו' אכלתי יערי וגו' שתיתי ייני וגו' משל לחתן וכו' יעוין שם דבריו והוא דבר הפך תכונת ההשתוות ודבר כזה לא יתמיד כמעשה ניסים ואין מבטח להתמדת הדבר ותגעל הרוחניות לגשמיות לזה אמר **וְלֹא תִגְעַל נַפְשִׁי אֶתְכֶם** כי יכונן ה' תכונת נפשם בסדר אשר ישכון ה' בתוכם כדרך המתקבל בתכונת הנשתוו' והוסיף לומר **וְהִתְהַלַּכְתִּי בְּתוֹכְכֶם** לומר שמלבד שלא יגעל גם יהיה לו נחת רוח בהשראת שכינתו בתוך תוכם והיא בחינת הנשמה שהיא תוך תוכם ופירוש והתהלכתי הוא טיול הערב גם נתכוין על דרך מה שאמרו ז"ל כי נשמות עם בני ישראל חצובות מאורו יתברך והרחקת שכינתם בעולם הזה לא יסובב פרידתה ממקורה והרי היא דבוקה בחבל הכסף עד מקום מחצבה ודרך שם יורד אור החיים ממקור עליון ומחבר נפש קדושה עם מקורה וזה יסובב כי תכיר הנפש בוראה ותתאו לעבודתו וללכת בדרכיו ועל ידי חטא האדם נרחק חבל הכסף ולא יאיר אור הבא מלמעלה תוך הנפש והוא סוד אומרו (ישעי' נ"ט) עונותיכם היו מבדילים בינכם ובין אלהיכם וזה יסובב שיקו האדם מטעמי התיאוב ויאבד חשקו במושכלות הנעימים והערבים והוא מאמר ה' באומרו **וְהִתְהַלַּכְתִּי בְּתוֹכְכֶם** זו חבל הכסף המתהלך מאורו יתברך תוך נפש אדם ובזה **וְהִיִּיתִי לָכֶם לֵאלֹהִים** כי איש כזה יבחר בקבלת עול אלהותו יתברך ותמצא שכל נפש החוטאת בעולם אינה פועלת הרע בתחלתה עד שתקדים בחטא קל מקלי הקלות ובחטוא האדם אפילו כחוט השערה ימנע ממנו בחינה זו של התקשרותו במדרגה עליונה וצא ולמד ממעשה נבות (מ"א כ"ב) שעל ידי שאמר דבר שקר הגם שהיה לתכלית רצונו יתברך אף על פי כן ה' אמר אליו צא ממחיצתי (שבת קמ"ט) וכשמשדל היצר עם האדם בדקדוק קל עד שיבדיל בינו ובין ה' אז הוא שיכול לשלוט בו לחטוא חטאים גדולים רח"ל מה שלא היה יכול עשות קודם בעת דביקות האדם באור עליון:

עוֹד נראה לפרש הפרשה על זה הדרך שהכתוב מדבר בהכנות עולם הזה גם בשכר עולם הבא והתחיל בברכת הלחם ואמר **וְנָתַתִּי גִשְׁמִיכֶם בְּעֵתָם** שהוא הכנת המזון והפרנסה והבטח בארץ כאומרו וישבתם לבטח עליה עד כאן כלל כל הכנת עולם הזה ואומרו **וְנָתַתִּי שְׁלוֹם** וגו' מכאן מתחיל גמול הנסתר והוא מעת הפרידה מעולם הזה שהוא יום המיתה שהוא המדוה הגדול אשר בלב כל חי הכוס המר ההוא הגם שיהיה האדם שלם בכל שלימות העולם הזה בזכרו יום המיתה וערבה כל שמחה ומה גם שאין לו גבול רחוק שאין אדם יודע יום קיצו אשר על כן בא המבטיח טובות לעמו וסמך לבם גם בדבר זה ואמר כי ביום הנסיעה לא יחרד האיש ולא ירגז כדרך המתים אלא יעשה ה' דבר שתהיה הנסיעה כאדם ששוכב וערבה לו שנתו:

וְהוּא אומרו **וְנָתַתִּי שְׁלוֹם** על דרך אומרם ז"ל (שבת י') כי שמו של הקדוש ברוך הוא שלום ובעת פטירת הצדיק יקרב אורו יתברך לפני האדם והוא סוד מיתת נשיקה ובזה יהיה כשוכב והוא אומרו **וּשְׁכַבְתֶּם** כמו שנאמר באבות שכיבה וסוד הדבר כי הנפש כשמרגשת בקריבת אור הנערב אצלה תכסוף ותנתק ממקומה להדבק בשכינה ולעוצם התאוה יתרבה העריבות על הרגשת הפרידה ולא תרגיש בו ולא ישאר ההרגש אלא מהערב ועיין מה שכתבתי בתחלת אחרי מות וכל השגה זו תסובב עסק התורה והמצוות והוא מאמר הכתוב (קהלת ה') מתוקה שנת העובד השינה היא יציאת הנשמה מן הגוף שהעובד את ה' ועוסק בתורה ובמצוות מתוקה לו יציאת הנשמה על אופן האמור ואומרו **וְאֵין מַחְרִיד** הוא מלאך המות המחריד האדם בראייתו לבד ולצד שיש צדיקים שיזכו להדבק נפשם בשכינה

אבל יקדים להם מלאך המות לסיבת תחלואי הנפש לזככה באמצעות צער החרדה לזה הבטיח כי כל עיקר לא יראו מחריד:

עוד ירצה אומרו **ונתתי שלום**. שיתקיים הגוף שהוא בחינת הארץ ולא יתפרדו היסודות וצא ולמד ממעשה רב אחאי בר יאשיה (שבת קנ"ב) שגששיה רב נחמן אחר כמה שנים שמת וראהו כי איש קיים היה כי ה' יצו ליסודות להתקיים יחד ולא יתפרדו וזה יושג מאמצעות התורה כמאמר (משלי ו') בשכבך תשמור עליך ואומרו **ושכבתם ואין מחריד** על דרך אומרם (ישעי' נז) ינוחו על משכבותם שלא תשלוט רימה בגופם להחרידם בקבר ותמצא שהצדיקים אין רימה בגופן וצא ולמד ממעשה רבי אלעזר בן רשב"י (ב"מ פ"ד) וכלה רבות ודבר זה הוא יעוד גדול שינוח הגוף בקבר שאמרו ז"ל (שבת י"ג) קשה רימה בבשר המת כמחט בבשר החי ויש לך לדעת כי כל נברא ירגיש כפי שיעור תכונתו אשר כוננו יוצרו ואומרו **והשבתי חיה רעה מן הארץ** הוא רוח הטומאה הנקראת חיה רעה שהיא חיוניות רע בחינת הטומאה השורה על הגוף אחר מיתתה שלזה ציוה ה' שהנוגע במת או הנכנס לאוהל יטמא ז' ימים הבטיח ה' כי תסגיל התורה והמצות להשבית רוח הטומאה מן הגוף ותמצא שאמרו ז"ל (כתובות ק"ג) יום שמת רבי בטלה טומאה:

ואומרו וחרב לא תעבור בארצכם. נתן הכתוב טעם להשבתת הטומאה הוא כי טומאה זו עיקרה הוא לצד שנשחט האדם בחרבו של מלאך המות הפגומה שבזה נעשה נבילה והנבילה מטמאה ונשלכת לכלב דכתיב (שמות כ"ב) לכלב תשליכון והטומאה היא בחינת הכלב אבל ההולכים בתורת ה' כמצטרך חרב לא תעבור בארצכם שהוא גופו הנבנה מהארץ ממוצא דבר אתה יודע שלא יגע חרבו של מלאך המות בגופו של צדיק עד כאן יעודי הפטירה ומנוחת הגוף:

ואומרו ורדפתם. מכאן מתחיל פועל הרוחניות הנעלם המושג מעסק התורה דע כי התעצמות עסק התורה ומעשה המצות הוא לברר ניצוצי הקדושה וליחד ענפיה אחד אל אחד אשר לסיבת אחיזת הקליפות ימנע הדבר בסוד אומרו (ישעי' נ"ט) עונותיכם היו מבדילים בינכם וגו' ועיין מה שפירשתי בפרשת יתרו בפסוק (י"ט ה') והייתם לי סגולה וייתחסו הקליפות בשם שונאים ואויבים ועיין מה שפירשתי במאמרם ז"ל בפסוק (תהלים צ"ב) כי הנה אויביך ה' ויערבו לך דברי אלהים חיים וכאן הודיע הכתוב כי באמצעות עסק התורה והמצות ירדפו את אויביהם ונפלו וגו' ותאבד הטומאה כמאמר (זכרי' י"ב) ואת רוח הטומאה אעביר וגו' ואומרו **לחרב** על דרך אומרו (שה"ש ו') איש חרבו על ירכו ואמרו ז"ל (תקונים ז') שהשומר בריתו לבל נוגע במה שלא הורשה זה יש כח בו להמית ולאבד אויבי ה' ברוח שפתיו ולזה לא אמר בחרב אלא לחרב ואומרו **ורדפו מכם ה' מאה** פירוש ממה שיצא מכם ירדפו ה' שהם חמשה חומשי תורה ירדפו מאה הדרגת הקליפות והוא על דרך אומרו (משלי ט"ז) נפש עמל עמלה לו ואמרו ז"ל (סנהדרין צ"ט) אדם במקום זה ותורתו עמלה לו במקום אחר שעושה כליו לאויבי ה':

ואומרו ומאה מכם. פירוש על דרך אומרם (מנחות מ"ג ב') מה ה' אלהיך שואל מעמך וגו' אל תקרי מה אלא מאה שהם מאה ברכות והוא אומרו **ומאה מכם** פירוש שנעשים מכם שהם מאה ברכות בכל יום **רבבה ירדפו** וחזר לומר **ונפלו אויביכם** וגו' לחרב נתכין למאמר חז"ל שאמרו (ברכות ה.) כל הקורא קריאת שמע וכו' כאלו אווז חרב פיפיות וכו' דכתיב רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם והנה פסוק ראשון רמז בו יעוד המסובב מהמעשה ופסוק ב' יעוד המסובב מהדיבור המקודש ואומרו **ופניתי אליכם** פירש הכתוב תכלית ההצלחה הבאה מכליון האויבים ואמר ופניתי אליכם פירוש כשזה נופל יפלו כל ניצוצי הקדושה אל שורשם שהם כללות ישראל המקבצים אותם וכינה ניצוצי הקדושה אליו יתברך לצד שהם חלק ה' ובה יפרו וירבו ועיין מה שפירשתי בפסוק (סוף ויגש) ויאחזו בה ויפרו וירבו מאוד ומה שפירש המגיד למהרי"ק בפסוק וימת יוסף וגו' ובני ישראל פרו וגו':

עוד ירצה באומרו **ופניתי וגו'** כי בהבטל האויב שהוא מסך המבדיל כמאמר (ישעי' נ"ט) כי אם עונותיכם היו מבדילים וגו' בהסרת המסך אז יפנה וידבק ה' בנו:

עוד ירצה כי כשישראל ישתדלו בדבר האמור הגם שישנו למפסיק בחלק א' האדון יפנה לנו מחלק המופנה ויגדיל וירבה כחינו נגד האויב עד כלות המסך ואז והקימותי וגו':

עוד ירצה **ופניתי אליכם** על פי דבריהם ז"ל בזוהר (בזוהר ח"ג ש"ג) כי שעשוע הצדיקים שאין למעלה ממנו הוא בחצי לילה השני שהקדוש ברוך יושב על כסאו בין הצדיקים שבגן עדן ומסיר פרגוד אחד ומגלה להם אור פנימי הנערב ולרוב ההשתוקקות ועוצם הפלגת הרגש העריבות לנשמות עד שמתעלפים ונושרים מהם אורות והם נפשות שירדות לעולם התחתון להאיר יעויין שם דבדיו בזוהר

חדש (פר' בלק) והוא מה שרמז במאמר ופניתי אליכם שהוא על שעשוע הגדול ומופלא הנזכר. ואמר לשון פנייה לצד שהאדון ברוך הוא אינו משתנה דכתיב (מלאכי ג') אני ה' לא שניתי אלא שמגלה מאורו את אשר יחפץ ויסתיר כפי מה שאינם ראויים להשיג לזה אמר ופניתי אליכם להאיר למולכם אור הפנימי הנסתר יראו עיניכם וישמח לבכם. ואומר **והפריתי אתכם** רמז לניצוצות הנושרות מהם לצד ההתעלפות כאמור ואומר **והרביתי אתכם** פירוש שלא תחשוב כי לצד נשירת הנשמות מהם ימעט אורם ח"ו לזה אמר והרביתי אתכם שיתרבה אדרבה אורכם כאור פני מלך וסוד הנשירה אולי שיהיה בא' מב' הדרכים או כי ירבה אורם עד שיהיה והותר או כי אור הקודם ידחה מפני אור חדש וישן מפני חדש תוציאו כסדר האמור בדברי המקובלים כי המוחין דגדלות ידחו מוחין דקטנות ונמצא הנושר מהם הוא לצד ההתרבות והוא אומר והרביתי אתכם:

עוד ירצה באומר **והרביתי אתכם** לשון רבנות והוא על דרך אומר תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש ופירשנוהו שם שהגדילים על המלאכים כהני עליון שיהיו הם קרובי המלך וגדולי העליונים ואומר והקימותי כאן הבטיח על התחיה שברית כרותה לשוכני עפר שיעלה ה' אותם מקברותיהם ואמר ה' כי דוקא ללומדי תורה על דרך אומרם ז"ל (כתובות קי"א) כל העוסק בטל תורה טל תורה מחייהו ואולי כי הן הן הדברים שרמז באומר **והקימותי את בריתי** שהוא התורה אתכם כי בטל אשר יצו ה' אתם התורה הם חיים:

עוד נתכוון על דרך אומרם (סנהדרין צ') בפסוק אשר נשבעתי לתת לאבותיכם שהאבות עצמם יעמדו לרשת את הארץ והוא מאמר כאן שאותה ברית שנשבע ה' לקיים הארץ לעולם ועד בידם כל המקיים תנאי הכתוב יחיהו ה' עם האבות לקיים בידו ברית הארץ לעולם ועד:

עוד רמז גניזת הנשמות בצרור החיים את ה' וידוע כי בחינה המתיחס לה ברית יתיחס גם כן לה שלום והוא אומר **והקימותי את בריתי** שהוא יסוד עולם הנשמות אתכם גם בזה כלל זיווג חי העולמים בכנסת ישראל שהיא כללות הנשמות והמשכיל יבין כי הוא זה תכלית מנוחת הנשמות:

ואומר ואכלתם ישן נושן. כאן רמז לסעודת עולם הבא שיטעימם ה' מיין המשומר בענביו מו' ימי בראשית גם מבשרו של לויתן ואין לך ישן נושן כזה שלא קדמו דבר בעולם קודם לבריאת האדם:

ואומר וישן מפני חדש תוציאו. מלבד מה שפירשתי בו למעלה ירמוז עוד על דרך מה שאמר ז"ל (חגיגה י"ב) בפסוק וימנע מרשעים אורם כי אור שבו ברא הקדוש ברוך הוא מעשה בראשית גנזו הקדוש ברוך הוא לצדיקים לפי שראה הרשעים שאינם ראויים להשתמש בו וכו', והוא אומר וישן שהוא אור שקדם לאור זה החדש שנתחדש אחריו והוא אומר מפני חדש תוציאו פירוש תוציאו מבית גנזיו להשתמש בו:

ואומר ונתתי משכני וגו'. ירצה על דרך מאמרם ז"ל (ב"ב ע"ה) שעתיד הקדוש ברוך הוא להוריד משכן מן השמים ויש מרבותינו ז"ל שאמרו שהוא משהו ויש מרבותינו ז"ל שאמרו מישפה, וכאמרו (שמות ט"ו) פעלת ה' מקדש ה' כוננו ידך והוא אומר **ונתתי משכני בתוכם** פירוש משכן שכונו יד אורידהו ואתנהו בתוכם ומאז עד עולם יעמוד הדבר כאמור ולא תגעל נפשי אתכם כי יעביר רוח הטומאה מן הארץ:

עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (במדבר כ') בפסוק כעת יאמר ליעקב וגו' שהמלאכים מבחוץ והצדיקים מבפנים והמלאכים שואלים את הצדיקים מה פעל אל והוא אומר **ונתתי משכני בתוכם** שלא יהיה מחנה המלאכים מפסיק ביניכם וביני:

יב' ואומר והתהלכתי בתוכם. על דרך אומר (יואל ג') ונבאו בניכם ובנותיכם שיהיה אורו יתברך מתהלך בתוכם והוא רוח המנבא על דרך אומר (במדבר י"א) עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם:

עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (תענית ל"א) עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים וישב ה' בתוכם וכל אחד יראה באצבעו ויאמר זה אלי ואנוהו והוא אומר **והתהלכתי בתוכם** ואמר לשון הליכה לצד שיתהלך אורו יתברך לזון נשמות היושבים סביביו יקרא הליכה ואומר **והייתי לכם לאלהים** הוא מאמרם זה אלי ואנוהו ואולי שרמז לשון נה שהצדיקים עצמן הם נה של הקדוש ברוך הוא שהוא דר ביניהם ואומר **ואתם תהיו לי לעם** שיהיו הם קרובים יותר מכל צבא השמים:

עוד ירצה באומרו **והייתי לכם לאלהים** לצד כי בזמן הזה אמונת אלהותו הוא מפי הנביאים לזה אמר כי הנה ימים באים שכל עם ה' יוכר להם אלהותו יתברך וידעו כי ה' הוא האלהים והוא מאמר והייתי לכם לאלהים שיכירו אלהותו מצד עצמם ולצד שהכרה זו ישנה לכל הנבראים דכתיב (זכריה י"ד) ביום ההוא יהיה ה' אחד לזה אמר **ואתם תהיו לי לעם** הגם שההכרה שוה בכל לא יהיו לו לעם אלא עם בני ישראל:

יג' ואומרו אני ה' וגו'. יתבאר על דרך מאמר חז"ל (ברכות י"ב) בפסוק ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את ישראל ממצרים וגו' שהכוונה היא שיאמרו חי ה' אשר העלה ישראל מארץ מצרים ומכל הארצות והוא אומרו אני ה' וגו' אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים זה כנגד יציאת מצרים וכנגד אשר העלה אתכם מכל הארצות אמר ואשבור מוטות עולכם וגו' ולפי מה שפירשתי בפסוק (שמות כ') אני ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים יתבאר הכתוב גם כן על האופן עצמו יעויין שם:

יד' ואם לא תשמעו וגו'. צריך לדעת היכן נצטוו בתנאי על השמיעה בתחלת הפרשה שיוצדק לומר בכפל התנאי ואם לא תשמעו ולא היה צריך להתחיל אלא מואם בחקתי תמאסו, ונראה כי כאן נתכוון הכתוב להעיר כי מה שאמר בתחילת הדברים אם בחקתי שכוונתו היא על עסקי התורה ולזה רשם בהפכיותה שלילת השמיעה ואיזו מצוה שתלויה בשמע אוזן הוי אומר עסק התורה על דרך אומרו (ישעי' נ"ה) שמעו ותחי נפשכם ישמע חכם ויוסיף לקח (משלי א') ולצד שנתכוון ה' במאמר בחקתי לכל מה שפירשנו בה בכפל התנאי תלה כל המשך הרע מסיבת העדר התורה:

עוד לצד שרצה ה' לומר שלילת שמירת המצות ומיאון עשות רצונו יתברך לזה הקדים הסיבה ואמר שסיבת הדבר היא לצד שלא למדו תורה על דרך אומרים ז"ל (קדושין מ') אמר הקב"ה בראתי לכם יצר הרע בראתי לו תורה תבלין הרי כי אין תקוה לינצל מהיצר על ידי עסק זולת התורה וכשיושלל מהתורה יטה אזנו ליצרו הרע:

עוד נתכוון להעיר לב נרדם כי כל שהולך בדרך לא טוב ודאי שהושלל ממנו ידיעת הבורא ב"ה וטובותיו והנמשך מעבודתו כי בודאי אם ישיג אדם חלק א' מערבות ידידות נעימות מתיקות ענף מענפי אור עליון יבז בלבו היות בעולם הזה מלך המלכים בערך קיום מצוה אחת והוא מה שהעיר ה' באומרו **ואם לא תשמעו לי** פירוש לשון הבנה אז הוא שאני חושש לכם שלא תעשו וגו' אבל אם תבינו ותדעו אותי אין לחוש והוא מאמר הנביא (ישעי' ה') לכן גלה עמי מבלי דעת:

עוד ירצה בהעיר עוד אומרו **ולא תעשו את כל** לפי מה שפירשתי בפסוק אם בחקתי תלכו וגו' באחד מן הדרכים שיכוון לומר שעל ידי עסק התורה יהיה בטוח מיצרו כי התורה מגנא ומצלא (סוטה כ"א) לזה אמר בכפל התנאי ואם לא תשמעו לי פירוש לי לשמי שהגם שילמדו התורה אם לא יהיה הלימוד לשמו יתברך ולא יעשו את כל המצות האלה פירוש אין מציל מיד יצר הרע ויבואו לידכם עבירות שאין מציל מהיצר אלא תורה לשמה:

עוד ירצה שאם לא ישמעו לתורה הגם שיסכימו לעשות כל המצות הוא מן האי האפשרות כי לא יוכל השיג דעת דקדוקי המצות ופרטיהם ולא ימנע מהכשל גם על דרך אומרים ז"ל (מנחות ק"י) זאת התורה לעולה וגו' כי העוסק בתורה אפילו בזמן חורבן הבית יכול לקיים כל המצות מה שאין כן אם לא יעסקו בתורה בודאי שלא יעשו את כל המצות:

עוד נתכוין באומרו תיבת **לי** להעיר כי אטימת אוזן מדברי תורה הוא כמי שבא לדבר עמו האדון מלך העולם וימאן לשמוע אליו והוא אומרו **ואם לא תשמעו לי** פירוש לי אין אתם רוצים לשמוע:

עוד יתבאר הכתוב על דרך אומרים ז"ל (אלשיך איכה א') בפסוק ואותי עזבו ותורתו וגו' משל לתופש כנור וכו' ע"כ הרי שהגם שיהיו ישראל ב"מ עובדי עבודה זרה ועושים כל העבירות ויהיו עוסקים בתורה לא היה נחרב הבית והוא מה שנתחכם ה' להקדים ולומר **ואם לא תשמעו לי** אז הוא שאם לא תעשו את כל המצות ימשך לכם פורענות האמור בענין אבל אם תשמעו הגם שלא תעשו את כל וגו' יהיה דינם כתופש כנור וכו' האמור בדבריהם:

עוד ירצה על זה הדרך לצד שידוע ה' מחשבות לב האדם ותחבולות יצר הרע וסדר כניסתו עם האדם לזה דברה תורה כנגד יצר הרע והתחיל כנגד תחילת הפיתוי והנה כבר כתבתי לך פעמים רבות כי לצד שאיש ישראל קרובים לה' לא תיכון עצתו של יצר הרע לדבר אליו עשות הרע עד שירחיקהו מעט מעט כגונב את הקטן מבית אביו שבתחילה מושכו מעט מעט כמו כן בתחילה יתחיל היצר לדבר אליו

כי נכון הדבר הבא מאת ה' כל הכתוב בתורה מי כמוך יחוש לדברי ה' אבל מה שהוסיפו חכמים כמה גדרים ושמירות וענפי האיסור מי יאמר כי כן צוה הבורא, וכשיטה אזנו להרהר אחריהם יוסיף להכותו כי יאמר אליו רבים המצות האלה ממך רמ"ח מצות עשה וענפיהם ולצד היות האדם מרוחק מעט מה' יוכל יכה בו:

וכנגד ב' פיתויים אלו אמר **ואם לא תשמעו לי** כאן מדבר על קבלת דברי חכמים והוא על דרך אומרו (דברים י"ז) והאיש אשר יעשה בזדון לבלתי שמוע וגו' ומת האיש ההוא ודקדק לומר לי על דרך כל המהרהר אחר רבו כאלו מהרהר אחר השכינה לזה אמר (סנהדרין ק"י) ואם לא תשמעו, תדע שהדבר לי הוא נוגע ועוד כי החכמים היכל ה' המה:

וכנגד פיתוי ה' שמרבה בעיניו עול מ"ע כי רבים הם אמר **ולא תעשו את כל המצות האלה** גם נתכוון לומר שכל שאינו מאמין בדברי רבותינו בוודאי שלא יעשה אחת מכל המצות כי סדר המצות ואמיתותה הוא אשר גבלו ראשונים והמסרב לשמוע להם אין בידו אפילו אחת מכל מצות ה' ולזה לא אמר ואם לא תעשו כסדר שאמר בפסוק שאחר זה לצד שזה נמשך מאם לא תשמע ו:

{טו} ואם בחקתי וגו'. צריך לדעת למה אמר ואם ולא סמך על ואם שאמר בתחילת הענין, עוד אומרו **בחקתי** שהיה צריך לומר ואם חקותי תמאסו כי על שלילתם לא תיכון הבי"ת כמאמר ואם את משפטי הסמוכה לה. עוד למה חזר פעם ב' לומר ואם, עוד למה לא כלל הכתוב יחד חקים ומשפטים ויאמר ואם חקתי ומשפטי תמאסו או תגעל וגו', עוד למה ייחד הכתוב המאסה לחקות וגעילת נפש למשפטים, עוד אחר שהזכיר מאיסה וגעילה מה צורך לומר לבלתי עשות ומה גם שכתב למעלה ולא תעשו את כל המצות והגם שפירשנו בו באחד מהדרכים שהוא המשך ממה שקדם אליו עם כל זה יתחייב ישוב משמעות הכתוב. עוד מה הוא כוונת אומרו להפרכם וגו':

אכן כוונת הכתוב הוא כנגד פיתוי יצר הרע המפתה לבטל מצות לא תעשה ויתחכם להתחיל להרחיק מדעת אדם מצות שהם חוקה בלא טעם באחד מב' דרכים או יאמר אליו כי לא יאמנו הדברים שיאמר אותם אלהי עולם או יאמר לו יהיה שנאמין שאמרם אין הדברים כפשטן, ולא יכוון אל הנשמע מהם וכשיטה אדם אזנו לדברי המסית אז יוסיף לדבר אליו גם במצות שיש להם טעם במצות ה' ויהיה הנקל עוברו פי ה' בכל שהוא מטעמים פגומים שיראה לו כיון שנתרחק מהקדושה ובעבירה אשר היצר לא ימצא לה טעם יחזור להוכיח מאותם העבירות שכבר הושרש זה האדם לעבור עליהם ויאמר אליו אמור נא לי מה רע ועונש הגיעך על אשר עברת על כמה עבירות שאסרה תורה ולא יזכירהו סיבת תחילת עוברו עליהם שהיתה בטענה הנשמעת לו בהוראות היצר אליו ויתאמץ עמו בעזר תאוה הגוברת עליו ויעבור פי ה' ואחר שעבר פי ה' פעם וב' הנה יבא עוד בטענה ההוגנת לו כי יותר יקל מעליו העונש אם יהיה מומר וכפור בכל שאז לא יענישוהו למעלה אם יבא לכלל העונש אלא על עון אחד שהמיר והפר ברית שנשבע בהר סיני מה שאין כן זולת זה יהיה נענש על כל פרט ופרט:

וכנגד הדרגות המסית בא הכתוב ואמר על ראשון ראשון שהתחיל לפתות במצות שהם חוקה **ואם בחקתי** שהם מצות שאין בהם טעם כמאמר חז"ל (במ"ר י"ט) שהשטן ואומות העולם אומרים מה מצוה זו ומה טעם יש בה לזה דקדק לומר **בחקתי** בי"ת הסיבה לומר כי לצד שהם חקות תמאסו אותן ותקבלו דברי היצר ואמר ואם לומר שהיא הדרגה אחרת שהוא ביטול גם מצות לא תעשה גם לומר שכל אחת כדאי לעצמו להביא עונש האמור בענין:

וכנגד פיתוי ב' של היצר אמר **ואם את משפטי** שהם מצות שיש בהם טעם תגעל נפשכם וטעם ששינה מהאמור בחוקים לדרכנו יש טעם נכון כי החקים העדר הטעם הוא אשר סבב המאסה בהם מה שאין כן משפטים ישרי טעם סיבתם היא לצד שנפשם חמדה עשות רע לא לצד שאין טעם במצוה לזה אמר תגעל נפשכם ולזה לא אמר גם כן במשפטי כמאמר בחקתי:

עוד ירצה באומרו **תגעל** על פי מאמר החסידים בהבחנת האדם את נפשו לדעת מה היא אם עומדת בגדר טוב או נפש טמאה כי יוכר הדבר כפי תאות הנפש אשר תטה עשות יעוין דבריו בספר הישר לר"ת (שער ט') הוא מאמר תגעל נפשכם כי הנפש הרשעה תגעל קיום המצות ותבחר עשות רע לצד חלאים שבה שהוא בחינת רע כמאמר רז"ל (ברכות ס"א) רשעים יצר הרע שופטן והוא מה שגמר אומר **לבלתי עשות את כל מצותי** כי הנפש הלזו תגעל כל ענפי הקדושה ואומרו **להפרכם** כנגד פיתוי האחרון של יצר הרע שאומר אליו הפר ברית והמר כבודך להקל העונש ובה הכתוב וייעד עונש שלם בשוה גם לזה ובטל טענת המסית בפרט זה וכמאמר הנביא (יחזקאל כ"ה) הנה ככל הגוים בית יהודה וגו' והיתה התשובה לזה (שם כ"ג) אם לא ובחימה שפוכה אמלוך עליכם:

עוד יתבארו הכתובים על פי דבריהם ז"ל (זוהר ח"א ק'). ששלימות עבודת ה' הוא באמצעות ג' דברים מחשבה דיבור מעשה, לזה כשכפל ה' התנאי אמר זכרון שלשתם, כנגד הדיבור אמר **ואם לא תשמעו** כנגד עסק התורה שהוא ההגיון, וכנגד המעשה אמר **ולא תעשו** וגו', וכנגד המחשבה אמר **ואם בחקותי** תמאסו ודבר זה ישנו במחשבה, ולצד שהמחשבה ישנה במוח ובלב לזה אמר כנגד המוח תמאסו, וכנגד הלב אמר תגעל נפשם כי הנפש הוא בלב כידוע:

עוד אפשר שהכתוב ידבר כנגד הדרגות שיהיו בכללות עם בני ישראל והם ג' כתות, האחד הם גדולי ישראל העומדים על התורה ועל העבודה, וכנגד כת זו אמר ואם לא **תשמעו לי** וגו', כי הכת הצדיקים צריכין לדקדק במצות ה' ולקיים כל התורה, ואם יזלזלו אפילו בענף קטן הרי זה מתחייב בנפשו, וכמאמרם ז"ל (יומא פ"ו.) וז"ל היכי דמי חילול ה' כגון אנא דמסגינא ד' אמות בלא ציצית ותפילין ובלא תורה, וכנגדם אמר הכתוב **ואם לא תשמעו לי** פירוש להשתדל בעסק התורה לשמה, ולא **תעשו את כל המצות** כללותיהם ופרטותיהם ודקדוקיהם שחסרון מעט יחשב לזדון גדול, ויש כת אחרת שאינם בני תורה אבל הם מושכלים ויודעים הכרת הטוב והישר, כנגדם אמר **ואם בחקותי תמאסו** כי לאלו יעניש הכתוב אפילו על ביטול מצות שאין בהם טעם ויחשב להם לזדונות, אבל על ביטול הדקדוקים שנענשים עליהם גדולי ישראל לא ישיגם כמו כן העונש, ויש כת אחרת שהם הסכלים שבעם ישראל שלא תשיג ידיעתם להכריח קיום החוקים שבתורה, וכנגדם אמר **ואם את משפטי תגעל נפשכם**, כי אלו לא יענשו עונש גדול האמור בענין אלא על ביטול המשפטים שהם מוסברים לשכל אנוש, אבל על החוקים ואין צריך לומר הדקדוקים שיענשו עליהם גדולי ישראל נידונים בהם כשוגגים וכשוטים האנוסים שעונשם קל עד מאד:

בלבתי עשות. כאן רשם ה' תנאי שלא יביא כל העונש האמור אלא אם עודם מסכימים בדעתם ללכת בדרכי הרע לבלבתי עשות וגו', אבל אם דעתם לחזור, או הגם שאין דעתם לחזור אלא שהאדון ב"ה יודע שיחזרו בתשובה יאריך ה' אפו להם עד שובם אליו, ולא יביא עליהם את הרעה הכתובה:

להפרכם את בריתי. נתכוון להתנות עוד שלא יביא כל העונש אלא לעובר להכעיס כאמרו להפרכם את בריתי, אבל לעובר לתיאבון לא יבא לכלל העונשים. ורז"ל אמרו (תורת כהנים) ואם לא תשמעו וגו' יש אדם שאינו לומד אבל עושה ת"ל ולא תעשו, יש אדם שאינו לומד ולא עושה אבל אינו מואס באחרים ת"ל בחקותי תמאסו וגו', כל שאינו לומד אינו עושה, ומואס באחרים העושים, ושונא תלמיד חכמים דכתיב תגעל נפשכם, ולבסוף אינו מניח אחרים לעשות דכתיב לבלבתי עשות, ולבסוף כופר בעיקר דכתיב להפרכם וגו' ע"כ, הנה לדבריהם ז"ל לא יבא עונש האמור אלא עד שיגיעו לגדר האחרון שכופר בעיקר, וטעם שלא אמר הכתוב גדר האחרון לבד, בא להודיע סיבת הסיבות שתסובב לאדם לבא למדה זו האחרונה, וממשמעות הדברים תשכיל כי בהכשל בראשונה יתגלגל וירד מטה מטה עד מדה האחרונה ומעתה יובן מאמר הנביא (ידמ' ט') על מה אבדה הארץ על עזבם את תורתו שהיא סיבה הראשונה שממנה יצאו כל פרטים הרעים רח"ל:

טז} אף אני וגו'. פירוש גם מדת הרחמים תסכים על הקללות עם מדת הדין:

הפקדתי וגו' השחפת וגו'. בחר ה' במין קלילות אלו כנגד מדתם של הרשעים, ולצד שעיקר עונם היא מניעת עסק התורה מדד להם במדה עצמה, והנה התורה נמשלה לאש דכתיב (ירמ' כ"ג) הלא כה דברי כאש, ודע כי התורה תסגל ג' מעלות טובות בנפש אדם, הא' מבאמצעות עסקה להיותה אש מצרפת הנפש ומטהרת אותה לבל תצטרך לרדת שאול לצרפה, ולזה אין אור של גיהנם שולט בהם (חגיגה כ"ז.) כי אשה גדול מכח אש גיהנם ואין תחלואי הנפש שבהם שולט אור של גיהנם, ולזה גיהנם צועק בהרע אין לי חפץ בצדיקים וכו' (שמו"ר ז') שהם מתישים כחה ומכבים אשה, והמעלה הב' שמאירה העינים, כי יש לך לדעת כי צריך אור גדול לעיני כל ישראל כדי שיוכלו ליהנות מזיו השכינה למעלה, והאדון באהבתו אותנו נתן לנו התורה שנקראת אור דכתיב (משלי ו') ותורה אור, כדי שבאמצעותה יגדל כוח אור עינינו, כי כפי גודל אור שבעינים כפי המושג בהביט אל האלהים, ולכל שלא האירו בתורה יקרא להם נביא ה' (ישעי' מ"ב) והעורים הביטו לראות, והמעלה הג' כי דברי תורה משמחי לב דכתיב (תהלים י"ט) פקודי ה' ישרים משמחי לב, וכתיב (שם צ"ז) ולישרי לב שמחה, וכנגד ג' מעלות אלו אמר ה' עונש מכוון לעוזבי ה', כנגד מה שמאנו לעסוק בתורה שהיא אש הקדושה יפקיד ה' עליהם שחפת וקדחת, גם הזכיר **בהלה** שהוא הפך המושג מעסק התורה שהוא ישוב השכל והתכוננות הדעת, וכנגד מאור עינים אמר **מכלות עינים**, וכנגד שמחת הלב אמר **ודאבון נפש**, ואמר **וזרעתם לריק** כנגד הצלחת העולם הזה:

גם ירמוז להצלחת עולם העליון על דרך אומרם ז"ל (עוקצין פ"ג) עתיד הקדוש ברוך הוא להנחיל לכל צדיק וצדיק שלש מאות ועשר עולמות, ודבר ידוע הוא שכל הדרגות יעודי שכר הטוב לצדיקים יש כנגדם עונשי הרשעים כאומרו (קהלת ז') גם זה לעומת זה עשה האלהים, וכשם שיש הדרגות השלש מאות ועשר יעודי הכשרים כנגדם שלש מאות ועשר טינופי היסורין לעושי רשעה ויקראו קרי ריק שעולה בהם שלש מאות ועשר, והוא מאמר **וזרעתם לריק** במקום להנחיל אוהבי י"ש יהיה לבחינת הרע ריק שהם כנגד מספר בקליפה, ואמר לשון זריעה כי יתייחס גם למפעלות לשון זה, על דרך אומרם (הושע י') זרעו לכם לצדקה וגו' ואומרו **ואכלוהו אויביכם** כי הקליפות נהנים ממעשה הרשעים, ויודיע הכתוב שהקליפות הם אויבי איש:

יז **ונתתי פני וגו'**, הם פני זעם, וטעם קריאת הדין פנים, לצד שתמיד עומדים לפני ה' כת המשמאילים שהם כת המשחיתים לזה יקראו פני ה', ועליהם אמר ונתתי פני ובזה נגפתם לפני אויביכם הם האומות שהם ענפי כוחות הקליפה, גם נתכוין במאמר **פני** לומר שלא יסתיר פניו מהם כשימסרם ביד אויביהם שאם כן הם ח"ו מכלים את הכרם, והוא גילה רצונו יתברך בסוף הענין ואף גם זאת וגו' לא מאסתי לכלותם וגו', ואמר בכם למעט בית המקדש שלא תשלט בו מדת הדין תחלה:

יח **לא תשמעו לי**. תלה הדבר בשמיעה שהיא התורה, כי הנמנע שיחזרו בתשובה זולת על ידי התורה:

שבע על חטאתיכם. פירוש לשיעור חטאתם שהם שבע מדה כנגד מדה, ואלו הם ז' עבירות, א' לא שמעו, ב' לא עשו, ג' בחקותי מאסו, ד' משפטי השם געלו, ה' מונעים אחרים בלתי עשות, ו' הפרו ברית ואחר שיסרם ה' בלתי עשות ו' הפרו ברית, ואחר שיסרם ה' ולא שמעו לו וסגרו שערי התשובה הרי ז', ולטעם זה אנו מישבים מאמרם ז"ל שאמרו (ר"ה ט"ז): ג' ספרים נפתחים בראש השנה כו' בינונים תלויים וכו' עד יום הכפורים וכו' ע"כ, פירוש לצד שתלה ה' להם לעשות תשובה ולא עשו הוכרע משקלם כרשעים:

יט **ושברתי את גאון עזכם**. אמרו ז"ל (תורת כהנים) זה בית המקדש שנקרא כן, והכונה בזה כיון שלא חזרו בתשובה זה יורה שחושבים בדעתם כי ה' חפץ בהם עדיין ממה שעודו שוכן בתוכם ובזה מתחזקים לזה אמר ושברתי וגו':

כ **ותם לריק וגו'**. כאלו אמר ותם כחכם לריק פירוש שכחם בשלימות יהיה לריק, ולצד שלפעמים לא ישלוט המשחית אלא בחלק כאן הודיע (ה') כי ישלטו בכל ר"ח " ל:

כא **ואם תלכו עמי קרי**. לצד שמכות אלו הם מכות המרגישות ומכירות השגחה כי ה' מיסר אותם, וכשאין חוזרים בתשובה אין מענה אלא לומר קרי הוא זו:

שבע כחטאתיכם. הגם שלא הרשיעו בעבירות חדשות אף על פי כן כיון שלא חזרו אחר היסורין יחשב להם כעושים מחדש:

כב **חית השדה**. כשם שהם עשו מעשה בהמות שלא הרגישו להערת מלכם תבא חית השדה ותעשה מעשיה בהם:

כד **והלכתי וגו' בקרי**. פירוש שלא יביא עליהם יסורים מכוונים על חטאתם כמו שעשה מקודם שהיה מביא כחטאתם על דרך אומרם (תהלים ס"ב) תשלם לאיש כמעשהו, כי זה יעורר לב נרדם וישכילו להטיב מעשיו שכנגדם באה אליו הרעה, ואמר ה' כי אם ילכו עמו בקרי ולא ישכילו למעשה ה' אשר יעורר לבם בכיוון יסורין כנגד עונותיהם גם הוא ילך עמהם בקרי ויביא עליהם יסורין שאין להם דמיון למעשיהם הרעים והם חרב ומצור ודבר וסגירה ביד אויב ורעב שכולל ג' צרות הרי ז':

כט **ואכלתם בשר בניכם וגו' תאכלו**. טעם שכפל לומר תאכלו פעם ב' לומר שאפילו אחר שכבר אכלו לא יכמרו רחמיהם כדרך הרגיל להנחם אחר מעשה ויכמרו רחמיהם ויבכו הוי בני הוי בתי אלא עוד יסכימו לאכול אם ימצאום מחדש:

או ירצה כי יקדימו לאכול הבנים, והטעם לצד שנותנים עיניהם לאכול גם הבנות לזה יקדימו הבנים שיש בהם ספק שימאנו ויברחו בראות הבנות נאכלות מה שאין לחוש כמו כן בבנות כי אין כח בהם

כזכרים, והוא אומרו **ואכלתם בשר בניכם** וטעם הקדמת הבנים ולא הבנות לא לצד שאין דעתכם לאכול הבנות אלא תוסיפו גם כן לאכול בשר בנותיכם ואתם מקדימין הבנים שיש לחוש לטעם מורגש:

או יאמר על זה הדרך כי לצד שרחמי האב על הבנים יותר מהבנות (רש"י שבת ס"ו:) לזה הם מתחכמין לאכול הבנים תחלה כדי שבזה יהיה נקל להם לאכול הבנות, וזה שיעור הכתוב **ואכלתם בשר בניכם** וטעם הקדימה כדי **שבשר בנותיכם תאכלו** פירוש לא יכאב לבבכם כפי מה שקדם ויהיה לכם כמאכל הרגיל:

לז **וגעלה נפשי וגו'.** צריך לדעת למה הוצרך לומר כי פשיטא שתגעל נפשו שהרי בזמן שהם צדיקים גמורים נתברכו שלא תגעל נפשו והדבר מובן שלא תהיה ברכה זו נוהגת בימי רשעם, ואם בא לומר הפכיות הברכות, היה לו לומר הפכיות כל השאר, אלא ודאי שלא אמר אלא העונשים שהם לבד העדר הברכות, ונראה שנתכוין לומר שאפילו בערך הצדיקים שיהיו בזמן ההוא תגעל נפשי מהם בסוד (הושע ד') וכשל גם נביא עמך, גם נתכוון שלא יתנבאו עוד בישראל נביאים כי לא יופיע ה' שכינתו המתחסס לה בחינת נפש בהם, וקללה זו אין קללה למעלה ממנו, ולזה קבעה אחר כמה קללות, הא למדת שהיא גדולה ממה שלפניה, והיא שנתקיימה בזמן הזה ולה כלו עינינו ודאבה מאוד נפשנו אוי נא לנו:

לזא **ונתתי את עריכם חרבה.** פירוש אפילו ישוב כשאר עיירות לגוים לא תהיה, וזה עגמת נפש גדול גם זה יגיד ב"מ כליון התקוה ציון מדבר היתה וגו' (ישע' ס"ד) כל זמן שישראל לא יטיבו דרכיהם:

והשמותי וגו'. פירוש השראת הטומאה ושימת שכונתה בבית המקדש, כי הקליפה תקרא שממון, וכבר הודיעו המקובלים כי שם הרגיעה שידה ורגל ס"מ דורכת על בית ה', אשר על זה יקרעו לבם ותערג נפש כל חי למול בעל הבירה:

ולא אריח וגו'. פירוש שלא יתרצה במעשיהם הטובים שגם להם יתיחס ריח ניחוח, וכמו כן אמר ירמיה (איכה ג') שתם תפלת:

לב **והשמותי אני.** אמר אני פירוש מדה זו ה' בכבודו יעשנה, והטעם כי היא מדה טובה כמאמר רז"ל (תורת כהנים) שלא ימצאו אויבים נחת רוח:

לזג **ואתכם אזרה וגו'.** יתבאר הכתוב על דרך אומרם ז"ל במסכת כתובות (ק"א.) שהשביע ה' את ישראל ג' שבועות, א' שלא יעלו בחומה פירוש ביד חזקה, ואחד שלא ימרדו באומות העולם וכו' ע"כ, והוא מאמר **ואתכם אזרה בגוים** כאן רמז לב' דברים, אומרו **אזרה** שלא יעלו בחומה, בגוים שלא ימרדו בגוים, ואומרו **והריקותי אחריכם חרב** יתבאר על דרך שגמר שם ז"ל אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל אם אתם מקיימין השבועה מוטב ואם לאו אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה ע"כ, והוא אומרו **והריקותי אחריכם חרב** שתהיה חרב מרוטה לפניכם אם לא תקיימו גזירת זרועי בגוים כנזכר יהיה בשרכם וגו', ואומרו עוד **והיתה ארצכם** וגו' חרבה הוא נתינת טעם על הדבר למה יחפוץ ה' בזרועי בגוים כדי שתהיה ארץ שממה וערים חרבות כדי שאז תרצה הארץ וגו', לזה צריך שתהיו אתם בארץ אויביכם, והוא אומרו ואתם וגו':

לזז **והנשארים בכם וגו'.** פירוש אותם שישארו אחר כל זה ברשעם ולא חזרו בתשובה, כדרך שאמר למעלה ואם תלכו עמי קרי וגו' כמו כן אמר והנשארים בכם פירוש בתכונה הראשונה אוסיף בהביא להם מורך וגו' **ונפלו** וגו', **והנשארים** וגו' פירוש שלא חזרו כו' אחר כל זה ימקו וגו', וממוצא דבר אתה יודע שהגם שתבא להם כליון אחר כליון לא תכלה האומה כמאמרו לבסוף לא מאסתי לכלותם:

מ **והתודו את עונם וגו'.** ראשונים לא האירו עינינו בכתובים הללו כי כולן רחוקים משמוע, אחד למה חייבם הכתוב להתודות עון אבותם הלא בהתודות עונם אין אני קורא עליהם אווזים מעשה אבותיהם בידיהם (כרכות ז'). ב' אומרו אף אני אלך עמם וגו' מה ענין עונש זה אחר הוידוי, ג' אומרו והבאתי אותם וגו' עונש זה כבר אמור למעלה, ד' אומרו **או אז יכנע** ספק זה למה. ורמב"ן ז"ל פירש שהספק הוא על הגאולה או תבא על ידי כניעה או עד שיקבלו עונשם, והוא פירוש דחוק, וכמו כן מה שפירש אדונינו רש"י ז"ל הוא דחוק לעין רואה ולב משכיל:

ונראה לפרש הכתובים על זה הדרך כי לצד שטעות מתמידי העבירות תבא להם מעין טועה בראותם מה שלפניהם התעיבו עול שנה אחר שנה ודרכם צלחה ושלותם רב לאין חקר אף כי חטאתם כבדה

מזה לא יפחד עשות רשע וימאן לקחת מוסר, כי יגדל בחון הראות מהודעת המוכיח מיעודי התורה, ודבר זה כילה אמונת עם בני ישראל בעונש הרשע ושכר הצדק, וכמו כן הנה עם בני ישראל לא הביא ה' עליהם מוסר עד אשר עונות ראשונים גברו ועלו למעלה ראש ושלוותם וטובתם רבה ועצמה כמובן מדברי נביאים, ולזה כשפעל ה' ועשה בהם נקמת עונותם לא האמינו כי על פועל הרע שילם להם ויזכירו מהראשונים, לזה אמר ה' בעת שובם ויבואו להתודות צריכין להתודות גם כן כי אבותיהם חטאו:

והוא אומרו והתודו עונם וגו' ואת עון אבותם כדי להסיר טעות שהיו בו שאין זה מעשה רעה ממה שעשאוהו ראשונים ולא נענשו, ויאמרו בפיהם אבותינו חטאו והרשיעו ואנחנו עונותיהם סבלנו לצד שאחזו מעשה אבותיהם בידיהם, ואמרו **ואף אשר** וגו' פירוש כי מחשבת טעות זה שהעונשים היו באים בקרי יחשבהו ה' עון שצריך וידוי עליו כשאר עבירות:

מא **ואמרו אף אני וגו'.** פירוש גם זה יאמרו בכלל הוידוי כי צדיק ה' על כל הבא עליהם, וכן ראוי למשפט צדק לילך עמם בקרי ולא יעול האל משפט:

ואמרו והבאתי אותם וגו'. פירוש גם זה יאמרו בכלל הוידוי, והנה ממה שמצריכם ה' להתודות עליו אתה יודע שהם היו מרשיעים בפרט זה, והרשע הוא כי יאמרו למה ה' יוציאם מארצם ויגלם בין האומות, אם לפירעון עונם ייסרם תוך ארצותם ולא יגלם בין האומות, כי אדרבה זה יסובב הפך תיקון המבוקש שאם המבוקש הוא להטיב מעשיהם והנה כשיזרה אותם בארצות יגמרו לעשות רע ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם, וזה יחזק מחשבת קרי, לזה כשאמר ה' והתודו זכר שיאמרו גם כן בוידויים כי צדיק ה' במה שהלך עמם קרי, ולאותו הטעם ולאותו המבחן הביאם בארץ אוביהם כדרך מעשה המקרה בלא כיון אל הצריך:

ואמרו או אז. פירוש שיתלו טעם הבאתם בארץ אויביהם לצד הליכה, או לטעם כדי שיכנע לבבם הערל לזה הביאם בארץ אויביהם מה שלא היה נכנע באופן אחר זולת זה, שבזה יהיה להם הרווחה נכונה, שעל ידי הכנעה לבד ירצו את עונם ולא יצטרכו למירוק אחר על דרך אומרו (מ"א כ"א) הראית כי נכנע אחאב, ואמרו ז"ל (ברכות ז'). טובה מרדות אחת בלבו של אדם ממאה מלקיות, והוא אומרו אז יכנע וגו' ואז ירצו את עונם:

מב **ואמרו וזכרתי וגו'.** פירוש כי הוידוי יועיל להקל מעליהם הגזירות הרעות אבל להשיבם לכנם צריך זכות אבות, והוא אומרו וזכרתי:

עוד ירצה לומר שזה תוספת טעם לגלות בארץ אויביהם, כי על ידי כן יעלה זכרון ברית אבות ויזכור אותם לרחמים מה שלא היה כן זולת זה, גם תהיה להם זכירת הרחמים כשישתתף עמם זכרון הארץ, וזולת הגלותם בארץ העמים אין צורך לזכרון הארץ לזכרה עמה והוא אומרו **וזכרתי וגו'** והארץ אזכור, והוסיף עוד לומר **והארץ תעזב מהם**, טעם אחר לגלות, כי בזה גם כן תרץ הארץ שבתותיה מה שלא היה כן בלא גלות:

בריתי יעקוב ואף את וגו'. פירוש אם תספיק זכות יעקב מה טוב ואם לאו אוסיף מה שלמעלה ממנה שהיא ברית יצחק ואם לא תספיק אצרך מה שלפניו ברית אברהם:

מג **והארץ תעזב וגו' יען וביען וגו'.** אומרו יען וביען על דרך אומרו (ירמ' ט') על מה אבדה הארץ על עזבם את תורת וגו' (ב"מ פ"ה:) דבר זה נשאלה וכו' עד שבא הקדוש ברוך הוא ופירשה ויאמר ה' על עזבם את תורתי, פירוש השאלה היא שאם ישראל חטאו ארץ מה חטאה שאבדה שהיה לו לבעל הדין ליפרע מהם ולא תחרב הארץ וחורבתה היא ביציאת בניה מתוכה ויבואו בה ערל וטמא שהוא אבדן הארץ, ויאמר ה' על עזבם את תורתי, הרי שיציאת ישראל מארץ ישראל היא לסיבת מניעת התורה, כי לצד שאין תורה אין חשק לארץ בישיבתם בה, ומצינו עוד שאמר הכתוב למעלה מזה אז תרצה וגו' ותרץ את שבתותיה, הרי כי לסיבת עון השמיטה תאבד הארץ מהם, מעתה הם ב' טעמים ליציאת ישראל מארץ הקדושה:

לזה אמר יען וביען, וחזר ופירש מה הם הב' סיבות ואמר **במשפטי מאסו** הם השמיטות, **וחקתי געלה נפשם** היא עסק התורה, כמו שאמר בתחלת הפרשה אם בחקתי ופירשוהו על עסק התורה, וממוצא דבר אתה יודע כי צריכין ב' הסיבות, שאם היו עוסקים בתורה היו מתיסרים באופן אחר ותתרצה הארץ בביטול השמיטה לצד תועלת התורה הנשמעת בה, ואם היו מקיימין מצות השמיטה

הגם שלא היו עוסקין בתורה היה ה' מיסרם באופן אחר ולא היו גולין, ובהצטרף ב' יצא הדין להביא אותם בארץ אויביהם שאמר בתחילת הענין:

מד ואף גם זאת בהיותם וגו'. צריך לדעת איך יוצדק ואף גם זאת שהוא ענין הטבה עם מה שקדם לו בענין היסורין והצרות, ואולי שחוזר לתחלת הענין שהזכיר עונותם והליכתם במקרה עם ה' אף על פי כן לא מאסתיים וכו':

עוד יתבאר על דרך מה שפירשתי במה שקדם כי ה' נותן טעם להקפדת כל חכם לב למה יגלה ישראל מארצו ולא שם לו שם בארץ עצמה משפט תט אשורם מני אורח, עוד הוסיף לומר **אף גם** טעם זה, והוא באמצעות הבאתם **בארץ אויביהם** ותעזב הארץ מהם **לא מאסתיים** וגו' **לכלותם**, על דרך אומרם ז"ל (מדרש תהלים ע"ט) כי ה' השליך חמתו על עצים ועל אבנים למלט עם בני ישראל כמזמור לאסוף באו גוים וגו' שמו את ירושלים לעיים וגו' שהיה מזמר על הדבר, גם יסובב רחמיו ותכבש מדת הדין בראות עם עליון בני מלכים שפלים ביד אויביהם, וזה יסובב שפלם שלא תכלה אותם מדת הדין, והוא אומר **ואף גם זאת** סיבה להבאתם **בארץ אויביהם** שבהיותם בארץ אויביהם **לא מאסתיים** וגו' **לכלותם**, ולצד זה בחרתי בעונש כזה:

להפר בריתי אתם. ברית זו היא שלא יחליפם באומה אחרת שקיים ה' כן במאמרו ליוצאי מצרים, והוא מה שגמר אומר **כי אני ה' אלהיהם** פירוש זאת אות הברית אלהיהם ולא אלהים לאומה אחרת, גם מאמרו בשעת מתן תורה שיהיו עם סגולה מכל העמים וממלכת כהנים ומאמר ה' הוא במקום ברית:

עוד נראה שכוונת הכתוב היא על זה הדרך **לא מאסתיים** וגו' **לכלותם** והטעם הוא לצד בריתי אתם, וחזר ופירש מה הוא הברית **כי אני ה' אלהיהם** זה הוא הברית שהופר אם אכלה אותם כי אין מקיים ברית ה' שיהיה להם לאלוה אשר נתחייבו הם לקיימו:

גם ירצה על התורה שנקראת ברית שאם אין ישראל התורה שנתן ה' להם והיא אתם עמם הופרה:

מה ואומר **וזכרתי להם ברית וגו'**. רבותינו ז"ל אמרו (תורת כהנים) וז"ל מנין שברית כרותה לשבטים דכתיב וזכרתי וגו' ברית וגו' אשר הוצאתי וגו', ואפשר לומר שנתכוון על דרך אומרם (ירמי' ב') זכרתי לך חסד נעורייך אהבת וגו', וכמו כן אמר כאן וזכרתי וגו' פירוש שיזכור ה' לדור האחרון זכות דור ראשון שנכנס בברית עם ה' באהבה רבה, ופירש מי הם הראשונים בעל ברית ואמר אותם שהוצאתי אותם וגו' ונתקדש באמצעותם אלהים חיים: